

Ἡ διδασκαλία τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ γιὰ τὴν Ἐκκλησία*

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ**

α) Τί εἶναι Ἐκκλησία;

«Ἡ ἐνασχόληση μὲ τὸ ἐκκλησιολογικὸ πρόβλημα εἶναι ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστεῖ μεγαλύτερη σαφήνεια καὶ συμφωνία σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα αὐτό», τὸ ὁποῖο «κρῦβει τεράστιες οἰκουμενικὲς δυνατότητες, δεδομένου καὶ τοῦ πλουραλιστικοῦ καὶ πολυθρησκευτικοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦν σήμερα οἱ ἐκκλησίες»¹.

Ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν παραπάνω θέση τοῦ Στυλιανοῦ Τσομπανίδη, κρίνεται ἀπαραίτητο νὰ δοθεῖ ἀρχικῶς (ἢ τουλάχιστον νὰ καταβληθεῖ προσπάθεια κατανόησης) ὁ ὅρισμός τῆς Ἐκκλησίας, ἔτσι ὅπως παρατίθεται στὴν πλειοψηφία τῶν δογματικῶν πονημάτων ἀπὸ διακεκριμένους δογματολόγους.

Εἶναι ξεκάθαρο, πὼς σὲ ὅλα τὰ δογματικὰ βιβλία πὺν πέρασαν ἀπὸ τὰ χέρια μας, ὑπάρχει ἓνα κοινὸ στοιχεῖο, πὺν δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν ὅρισμὸ τῆς Ἐκκλησίας, στὸν ὁποῖο ἡ πλειοψηφία τῶν συγγραφέων μάλιστα συμφωνεῖ². Ὁ

* Μέρος τῆς Διπλωματικῆς Ἐργασίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση Μεταπτυχιακοῦ Διπλώματος Εἰδίκευσης ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ. μὲ θέμα «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀναζήτηση τῆς ἐνότητας τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν στὸ ἔργο τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ».

** Ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ εἶναι Ὑποψήφιος Διδάκτορας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ.

1. Βλ. σχετικὰ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ «Ἀνιχνεύοντας τὴν οἰκουμενικὴ δυναμικὴ τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐκκλησία καὶ ἐκκλησίες στὴ σκέψη τοῦ Ἀμίκα Ἀλιβιζάτου», στὸ *ΑΓΩΓΗ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ*, Συλλογικὸ, Ἐπ. Δημήτρα Κούκουρα, Παναγιώτης Σκαλτσής, Βασιλικὴ Μητροποῦλου-Μούρα, Ἐκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 499-539, ἐδῶ σελ. 517.

2. Βλ. σχετικὰ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Β. ΠΕΤΡΟΥ, *Παῦλος, τομὲς στὴ θεολογία του Α'*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 159, ὅπου σημειώνει ὅτι «στὰ περισσότερα δογματικὰ ἐγχειρίδια τῆς νεώτερης ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας καὶ στὸ θεολογικὸ περίγραμμα τῆς παλαιότερης σχολαστικῆς δογματικῆς, ἡ ἐκκλησιολογία ἀρχίζει μὲ ἓναν ὅρισμὸ, πὺν σὲ γενικὲς γραμμὲς περιγράφει τὴν Ἐκκλησία ὡς θεῖο καθίδρυμα τῆς ἐπὶ γῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν, πὺν ἔχει τὴν προέλευσή του στὸν Ἰησοῦ Χριστὸ καὶ στοὺς Ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι μεταβιβάζουν τὴν ἐξουσία τους στοὺς ἐπίσκοπους».

όρισμός όπως τον παραθέτει ο Νίκος Ματσούκας αναφέρει ότι³: «ή Έκκλησία είναι θείο καθίδρυμα επί γης, έχοντας την προέλευσή του από τον Ίησού Χριστό και τους Άποστόλους, οι οποίοι μεταβιβάζουν την εξουσία στους επισκόπους. Το σώμα της Έκκλησίας νοείται ιεραρχικά ως κληρός και λαός, μέσα σε ιστορικά διοικητικά και θεολογικά περιγράμματα»⁴.

Καθίδρυμα, λοιπόν, ή Έκκλησία ή ζωντανός οργανισμός, πού άγει την δομή του από την κοινωνία ως ένωση τών μελών έν Χριστώ⁵; Το έρώτημα αυτό είναι ξεκάθαρο, άν μελετήσει κανείς τον παραπάνω όρισμό. Όστόσο, δέν μπορούμε με ασφάλεια νά απαντήσουμε σε αυτό τό έρώτημα τή στιγμή μάλιστα πού ή πλειοψηφία τών δογματολόγων δέν όμοφωνεί, άλλ' αντίθέτως ύπάρχει μερίδα πού θέτει τό ζήτημα καθιδρυματικά και μερίδα πού θέτει σε προτεραιότητα την έννοια τής Έκκλησίας ως κοινωνία. Άκόμη και σπουδαίοι δάσκαλοι τής δογματικής, όπως ό μακαριστός Παναγιώτης Τρεμπέλας, δέν μπόρεσαν νά δώσουν έναν σαφή όρισμό για την Έκκλησιολογία βασιζόμενο στις έννοιες του καθιδρύματος και τής κοινωνίας⁶.

Έπομένως, ή Όρθόδοξη Έκκλησία και συνάμα ή θεολογία βρίσκεται σε παράδοξη θέση, αφού σε πολλές περιπτώσεις ταυτίζεται με την ρωμαιοκαθο-

3. Πρέπει νά επισημάνουμε, ότι ό άείμνηστος Νίκος Ματσούκας έπυδενι δέν δέχθηκε τον παραπάνω όρισμό ως πλήρη και ολοκληρωμένο, αφού πίστευε ότι «την Έκκλησιολογία δέν είναι διόλου απαραίτητο νά την έντοπίσουμε σε λογικώς διαρθρωμένα και κλειστά συστήματα μίας παράδοσης». Γι' αυτό και, όπως ό ίδιος ύπογραμμίζει, «ή Έκκλησία έχει ένα ευρύτατο φάσμα φυσικής, ιστορικής και πνευματικής διάστασης. Κάθε όριοθέτηση τής Έκκλησίας είναι πάντοτε σχηματική και προσωρινή [...]. Όλα είναι δυνάμει Έκκλησία και καλούνται για τον άγιασμό. Υπάρχουν περιοχές διαβρωμένες, αλλά όχι βέβηλες. Η κτίση είναι πάντοτε ή δημιουργία, τής οποίας ή Έκκλησία είναι ή εικόνα τής». Βλ. ΝΙΚΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, Έκδόσεις Παναγιώτη Πουθναρά, Θεσσαλονίκη 2004², σελ. 351 κ.έ.

4. Βλ. ΝΙΚΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική*, όπ. παρ., σελ. 352.

5. Στο σημείο αυτό ό καθηγητής Πέτρος Βασιλειάδης έπισημαίνει ότι: «τό δίλημμα «καθίδρυμα» - «κοινωνία» σε θεωρητικό θεολογικό επίπεδο είναι παραπλήσιο με τό δίλημμα «χριστολογική» ή «πνευματολογική» διάσταση τής Έκκλησίας και κατ' επέκταση -σε επίπεδο κυρίως οικουμενικού διαλόγου- με τό δίλημμα «ιεραρχική» ή «δημοκρατική» δομή τής Έκκλησίας ή με τό δίλημμα πού κυριαρχούσε στη βιβλική έρευνα τής περασμένης γενιάς αναφορικά με τό «χαρισματικό» ή «άξιωματικό» χαρακτήρα τής αρχέγονης χριστιανικής κοινότητας. Είναι σε τελευταία άνάλυση τό δίλημμα πού παρουσιάστηκε κατά την ιστορική εξέλιξη τής Έκκλησίας άνάμεσα στον «κληρικαλισμό» και τό «λαϊκισμό». Βλ. σχετικά ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Β. ΠΕΤΡΟΥ, *Παύλος*, όπ. παρ. σσ. 159-160.

6. Βλ. σχετικά ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματική τής Όρθοδόξου Καθολικής Έκκλησίας*, τόμος Β', έκδόσεις ό Σωτήρ, Άθήνα 2003³, σελ. 317 κ.έ.

λική αντίληψη περί θείου καθιδρύματος της Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο ὁμως καταλήγει σύντομα ἀκραιῶ καὶ ἐπικίνδυνο, ἀφοῦ συναρτᾶται μὲ τὴν ἀπολύτως λανθασμένη ἄποψη, ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία δὲν ἔχει ἀναπτύξει Ἐκκλησιολογία⁷. Αὐτὸ τὸ παράδοξο προσπάθησε ὁ Φλωρόφσκυ νὰ ἀποσαφηνίσει.

Ἡ θέση αὐτὴ φυσικὰ ἀναιρεῖται, ἂν μελετήσῃ κάποιος τὴν πατερικὴ γραμματεία καὶ θεολογία, ἡ ὁποία φυσικὰ δὲν ὑφίσταται κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα⁸. Στὴν ὀρθόδοξη, ὁμως, Παράδοση καὶ διδασκαλία τὰ πάντα, ἀπὸ τὴν Θεολογία, τὴν Τριαδολογία καὶ τὴν Χριστολογία, μέχρι τὴν ἐμπειρία τῶν θαυμάτων καὶ τοῦ βιωματικῶ τρόπου ἔκφανσης τῆς Ἐκκλησίας, ἀναπτύχθηκαν μὲ τελείως διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὴ Δύση, στηριζόμενα πάντοτε στὴν διπλὴ μεθοδολογία τῶν Πατέρων καὶ ὄχι στὴν σχολαστικὴ θεολογία τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία μὲ τὴν διαλεκτικὴ μέθοδο προσπάθησε νὰ φτάσῃ στὴν θέαση τοῦ Θεοῦ, σὲ ἀντίθεση βεβαίως μὲ τὴν ἀποδεικτικὴ μέθοδο τῶν ὀρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι στηρίζονταν πάντοτε στὸ βίωμα, στὴν ἐμπειρία μέσα στὴν Ἐκκλησία γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὶς θέσεις τους.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία δὲν προχώρησε σὲ καμία ἐνέργεια αὐτοπροσδιορισμοῦ τῆς σὰ στενὰ δογματικὰ πλαίσια, πού χαρακτηρίζουν τὶς λοιπὲς διδασκαλίες, καὶ ἔχουν διαμορφωθεῖ, θεσπιστεῖ καὶ ἀναγνωριστεῖ ἀπὸ κάποια Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ Τριαδολογικὸ ἢ τὸ Χριστολογικὸ δόγμα, ἂν καὶ ὁ Στυλιανὸς Τσομπανίδης στὸ ἄρθρο του «Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἐκκλησίες στὴν οἰκουμενικὴ κίνηση» ἀναδεικνύει ἐπιτυχῶς καὶ διαπιστώνει ἀδιαμφισβήτητα, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε, τὴν σύνδεση ἐκκλησιολογίας καὶ Ὁρθοδοξίας, τὴν βιωματικὴ ἔκφασή τῆς στὴν Παράδοση καὶ τὴ συνάφειά τῆς μὲ τὸν Οἰκουμενικὸ χῶρο, ὅπου καὶ μεγαλοῦργησε ὁ Ρῶσος θεολόγος⁹.

Τούτῃ ἡ διαπίστωση εἶναι ἀπολύτως εὐλογη· ὁμως λόγω τῆς μὴ δοθείσης ἀφορμῆς (ὅπως γιὰ παράδειγμα οἱ πεπλανημένες διδασκαλίες τῶν αἰρέσεων περὶ τῆς Τριαδολογικῆς, Χριστολογικῆς κλπ. θέσης τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετης Ἐκκλησίας) οὔτε καὶ οἱ Πατέρες¹⁰ προχώρησαν σὲ κάποιο ὄρισμό τῆς, ἀφοῦ

7. Βλ. σχετικὰ ΝΙΚΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ*, ὅπ. παρ., σελ. 353.

8. Βλ. σχετικὰ ΝΙΚΟΥ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ*, ὅπ. παρ., σελ. 353.

9. Βλ. σχετικὰ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ "The Church and the churches in the ecumenical movement", *International journal for the Study of the Christian Church*, τόμος 12, 2012, σσ. 148-163.

10. Γιὰ τὴν Χριστολογία στοὺς Πατέρες βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β' καὶ Γ'*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000 καὶ 2007 ἀντίστοιχα. Βλ. ἐπίσης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β. ΣΚΟΥΤΕΡΗ,

τουλάχιστον στο πλαίσιο της Ανατολικής Παράδοσης ή Ἐκκλησία ἀποτελοῦσε βίωμα καὶ ἐμπειρία στὸ πλήρωμα καὶ ἦταν εὐκολότερο νὰ περιγραφεῖ συμβολικὰ παρὰ νὰ ὀρισθεῖ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἂν καὶ ἰδιάζουσα ἐξ ἀρχῆς, καθὼς θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἓνα βραδυφλεγές ζήτημα στὴν οὐσία καὶ τὴν φύση του, ὅπως ἡ διδασκαλία περὶ Ἐκκλησίας, νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο εὐρυτάτης ἐρεῦνης καὶ μελέτης στὸ πλαίσιο τῶν οἰκουμενικῶν ζυμώσεων, πού λαμβάνουν χώρα ἤδη ἀπὸ τὸν προηγούμενο αἰῶνα, δὲν ἔχει προκαλέσει ἢ μᾶλλον καλύτερα ἀποτελέσει τὸν καρπὸ γόνιμης ἀνάπτυξης θεολογικῶν ἀπόψεων σὲ εὐρύτερο πλαίσιο πέραν τοῦ ὀρθοδόξου χώρου, καὶ οἱ ὅποιες προσεγγίσεις ἀφοροῦν μεμονωμένες προσπάθειες διορατικῶν καὶ προοδευτικῶν προσωπικοτήτων.

Ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, ὄντας μία ἐξ αὐτῶν, σημάδεψε τὴν θεολογικὴ σκέψη σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ θεωρεῖται μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες φυσιογνωμίες ὄχι μόνο γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἄλλες ἐν Χριστῷ ὁμολογίες. Οἱ θέσεις, οἱ τοποθετήσεις ἀλλὰ καὶ ἡ διδασκαλία του σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐπηρέασαν καὶ συνεχίζουν νὰ ἐπηρεάζουν τὴν θεολογικὴ ἔρευνα, ὄχι μόνο στὰ στενὰ ἀκαδημαϊκὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πλαίσια, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκείνα τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως.

Σύμφωνα πάντα μὲ τὸν πρῦτανὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας τοῦ αἰῶνα μας, τὸν μακαριστὸ π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ¹¹, (ὁ ὁποῖος σὲ διάφορα ἔργα του, ὅπως τὰ *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*¹², *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*¹³, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση*¹⁴, τὸ ἓνα ἐκ τῶν δύο κατεξοχὴν οἰκουμενικῶν συγγραμμάτων του τὸ *Ecumenism I: A doctrinal approach*¹⁵, ἀλλὰ κυρίως καὶ μὲ ἐμφατικὸ τρόπο στὸ *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος τοῦ Χριστοῦ*¹⁶), δὲν ὑπάρχει σὲ ὅλη

Ἱστορία Δογμάτων. Ἡ Ὁρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία καὶ οἱ νοθεύσεις της ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ τέταρτου αἰῶνα μέχρι καὶ τὴν τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, τόμος 2^{ος}, Ἀθήνα 2004.

11. Ὁ καθηγητὴς Μάριος Μπέγζος στὸ ἄρθρο του Χριστὸς καὶ Χρόνος χαρακτηρίζει τὸν Φλωρόφσκυ «πρῦταν». Βλ. στὸ http://imperium-gaia.blogspot.com/2011/05/blog-post_644.html.

12. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, ἐκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 1973.

13. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, μτφρ. Παναγιώτη Κ. Πάλλη, ἐκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983.

14. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση*, μτφρ. Δημητρίου Τσάμη, ἐκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976.

15. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ecumenism I, A Doctrinal Approach*, Collected Works, Τόμος 13, ἐκδόσεις BUCHERVERTRIEBSANSTALT, Vaduz 1989.

16. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ, Μιὰ ὀρθόδοξη ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Ι.Κ. Παπαδόπουλος, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Ἀθήνα 1999.

την μακροαίωνα ιστορία της Ἐκκλησίας, ἓνα σχῆμα ἀκριβές, ἀποδεκτό καὶ πλήρες ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπο τῆς παρουσίας, τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας¹⁷. Ἀκόμη καὶ ἡ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ στοὺς Πατέρες, σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση ἀναφορῶν στὴν Ἐκκλησιολογία, θὰ καταλήξει σὲ ἀδιέξοδο, ἀφοῦ ναὶ μὲν θὰ δοῦμε πραγματείες περὶ ποιμαντικῆς, λειτουργικῆς, κοινωνικοθητικῆς, κανονικῆς θεολογίας ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν Παράδοση, ἀλλὰ σὲ καμία περίπτωση δὲν θὰ βροῦμε πουθενὰ σαφῆ καὶ ἀδιαμφισβήτητη θέση γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ὁ καθηγητὴς Πέτρος Βασιλειάδης σημειώνει ἐπ' αὐτοῦ ὅτι: «Εἶναι γνωστὴ ἡ συμβολὴ τοῦ Φλωρόφσκυ, ἀπὸ τῆ δεκαετία κυρίως τοῦ 1940 καὶ καθοριστικὴ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία, σχετικὰ μὲ τὴν ἔλλειψη δογματικῶν προϋποθέσεων ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἐκκλησιολογικὸ πρόβλημα. [...] Ἡ Θεολογία, ὡς λειτουργημὰ μὲ τὸ ὁποῖο διατυπώνεται μία διδασκαλία, ἓνα δόγμα, ἀσκεῖται καὶ καλλιεργεῖται μέσα στὴν Ἐκκλησία, εἶναι λειτουργημὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορεῖ ὡς ἔλασσον, ὡς περιεχόμενον, νὰ περιγράψει τὸ μείζον, τὸ περιέχον. Ἡ πραγματικότης τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ ἀπαραίτητο θεμέλιον τοῦ ὅλου δογματικοῦ οἰκοδομήματος τῆς Ὁρθοδοξίας¹⁸. Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη συνείδηση, ἔλεγε ὁ Π. Εὐδοκίμων: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μᾶλλον πραγματικότης τὴν ὁποία ζοῦμε, παρὰ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖο ἀναλύομε καὶ σπουδάζομε»¹⁹.

Φυσικὰ κάτι τέτοιο δὲν ἀποτελεῖ οὔτε παράβλεψη οὔτε παράλειψη οὔτε φυσικὰ καὶ θεολογικὴ ἀπροσεξία κατὰ τὸν Φλωρόφσκυ²⁰. Καὶ φυσικὰ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχουν γραφεῖ ἢ εἰπωθεῖ τόσο ἀπὸ Πατέρες ὅσο καὶ ἀπὸ θεολόγους θέσεις καὶ ἀπόψεις περὶ Ἐκκλησίας· ἀπλῶς δὲν ἔγινε κάποια συστηματικὴ καταγραφή, ὥστε νὰ συνοψιστοῦν οἱ θέσεις τους, ἀλλὰ περιορίστηκαν σὲ νύξεις καὶ σχόλια, πού βρῖσκονται διάχυτα σὲ πλῆθος λειτουργικῶν, ποιμαντικῶν καὶ δογματικῶν συγγραμμάτων. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ καθηγητῆ Πέτρου Βασιλειάδη, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει, καὶ δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ συμφωνήσουμε μαζί του ὅτι: «Στὴ μακροαίωνα παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶχαν πάντοτε –ὅπως φαίνεται στὰ ἐξηγητικὰ καὶ λειτουργικὰ τους ἔργα, περισσότερο στὰ λαϊκὰ τους κηρύγματα παρὰ στὰ δογματικὰ τους δοκίμια– μίαν πολὺ ξεκαθαρισμένη «ὄραση», μίαν «θέα» γιὰ τὸ τί πράγματι εἶναι

17. Βλ. σχετικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 11.

18. Βλ. σχετικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 16.

19. Βλ. σχετικὰ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Β. ΠΕΤΡΟΥ, *Παῦλος*, ὅπ. παρ. σσ. 159-160.

20. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 12.

ἡ Ἐκκλησία. Ἡ «ὄρασή» τους ὁμως αὐτὴ δὲν συμπίεστηκε ποτὲ σὲ μίαν ἔννοια, δὲν περιορίστηκε ποτὲ σὲ ἓναν ὀρισμό»²¹.

Ὁ Φλωρόφσκυ φυσικὰ ὑπογραμμίζει μὲ ἔμφαση, ὅτι παρ' ὅλο πὸν δὲν δόθηκε ἓνας ἀκριβὴς ὀρισμὸς δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἀντιλαμβάνονταν τί πραγματικά ἦταν ἡ Ἐκκλησία, ἀφοῦ «ἡ πραγματικότητα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πάντοτε τὸ ἀπαραίτητο θεμέλιο τοῦ ὅλου δογματικοῦ οἰκοδομήματος»²².

Ἔπρεπε νὰ φτάσουμε ὥστόσο στὰ ταραχώδη χρόνια τῆς Μεταρρύθμισης καὶ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης, γιὰ νὰ γίνεи μία προσπάθεια νὰ συνοψιστεῖ καὶ νὰ ὀριστεῖ, ὅπως χαρακτηριστικὰ λέει ὁ π. Γεώργιος «περισσότερο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ὁμολογιακῆς ἀμφισβήτησεως καὶ γιὰ πολεμικοὺς σκοποὺς, παρὰ μὲ τὴν διάθεση ἑνὸς ἀπαθοῦς στοχασμοῦ»²³. Αὐτὴ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ θέμα βαθύτερα αἰσθάνθηκαν πολλοὶ θεολόγοι τοῦ περασμένου, ἀλλὰ καὶ τοῦ προπερασμένου αἰῶνος²⁴. Ὅμως ἡ ἀνάγκη αὐτὴ καταλήγει πάντοτε σὲ μιὰ ἑτεροβαρῆ ἀπόκλιση, ἀφοῦ πρέπει πλέον σήμερα νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν οἰκουμενικὴ κίνηση.

21. Συμφωνώντας καὶ ἀναλύοντας τὸν Φλωρόφσκυ ἐπισημαίνει ἀναλυτικὰ ὅτι: «Στὴ μακράωνη παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶχαν πάντοτε –ὅπως φαίνεται στὰ ἐξηγητικά καὶ λειτουργικά τους ἔργα, περισσότερο στὰ λαϊκὰ τους κηρύγματα παρὰ στὰ δογματικά τους δοκίμια– μία πολὺ ξεκαθαρισμένη «ὄραση», μία «θέα» γιὰ τὸ τί πράγματι εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἡ «ὄρασή» τους ὁμως αὐτὴ δὲν συμπίεστηκε ποτὲ σὲ μίαν ἔννοια, δὲν περιορίστηκε ποτὲ σὲ ἓναν ὀρισμὸ. Οἱ ὀρισμοὶ περὶ Ἐκκλησίας ἄρχισαν νὰ διατυπώνονται μετὰ τὸ σχίσμα, κυρίως στὴ Δύση τὴν ταραχώδη ἐποχὴ τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ Ἀντιμεταρρυθμίσεως. Καὶ οἱ ὀρισμοὶ αὐτοὶ εἶχαν χωρακτῆρα ὁμολογιακῆς ἀμφισβήτησης καὶ πολεμικῆς ἐμπάθειας. Ἦταν ὀρισμοὶ πὸν ἀνήκαν σὲ σχολὲς μᾶλλον, παρὰ στὴν Ἐκκλησία, ἦταν σχολαστικοὶ παρὰ ἐκκλησιαστικοί. Ἡ μόνη ὀρθὴ προσέγγιση τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ μεταφορικὴ καὶ συμβολικὴ γλώσσα τῆς εὐλάβειας, πὸν εἶναι καὶ ἡ γλώσσα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἡ ἀληθινὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ εὐχερέστερα νὰ παρασταθεῖ, νὰ περιγραφεῖ, παρὰ νὰ καθοριστεῖ. Κι αὐτὸ εἶναι, πὸν γίνεται στὴν Ἁγία Γραφή καὶ στὴ μετέπειτα πατερικὴ θεολογία. Ἐπειδὴ δὲν «ἀρκεῖται ἐν ὄνομα παραστήσει τὸ ὅλον», ἡ Γραφή, λέγει ὁ ἱερός Χρυσόστομος, καὶ ἡ ἱερὰ παράδοση μποροῦμε νὰ συμπληρώσουμε, χρησιμοποιεῖ «μύρια ὀνόματα ἵνα παραστήσει αὐτῆς (τῆς Ἐκκλησίας) τὴν εὐγένειαν». Αναφέρουμε ἐνδεικτικὰ μερικὲς ἀπὸ τίς εἰκόνες πὸν χρησιμοποιοῦνται: «σῶμα», «φυτεία», «οἰκοδομή», «ναός», «νύμφη», «ὄρος», «σκηνή», «οἶκος», «πύργος», «παράδεισος», «ἄμπελος», ἢ «ἀμπελών», «παρθένος», «ἀγνή», «λυχνία», «ναῦς», «βασιλίσα», «στύλος», «λιμὴν», «ποιμνὴ», «κιβωτός», «νέα Σιών», «ἄνω Ἱερουσαλήμ», «φορεῖον», «στέφανος», «μήτρα» κ.ἄ. Βλ. σχετικὰ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Β. ΠΕΤΡΟΥ, *Παῦλος*, ὅπ. παρ. σσ. 166-167.

22. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 12.

23. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 14.

24. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸν Μητροπολίτη Μόσχας Φιλάρετο, τὸν Χομιάκοφ, τὸν Μπουλγκάκοφ, τὸν Φλωρόφσκυ, τὸν Κάλλιστο Ware. Φυσικὰ μὲ τὸ θέμα ἀσχολήθηκαν καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς θεολόγοι.

Είναι ξεκάθαρο ότι δεν έχουμε μιὰ συνολική μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ δόγματος καὶ τῶν περὶ Ἐκκλησίας ἀντιλήψεων στους Πατερικούς καὶ μετέπειτα χρόνους, μολοντί ὑπάρχει πλῆθος μονογραφῶν²⁵, πού ἀναφέρονται σὲ διάφορα θεολογικά ζητήματα. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι, φυσικά, ἀκριβῶς ἡ Ἐκκλησία στὴν πληρότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεώς της ὡς ἀδιαίρετη ἔκφανση τοῦ Σώματος Χριστοῦ²⁶. Στὴν Ἐκκλησία εἶναι πού διαφυλάχθηκε τόσα χρόνια ἡ χριστιανικὴ πίστη, καὶ μέσω τῆς αὐθεντίας της, χάριν στὴ ἐπενέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅλα τα χριστιανικά δόγματα καὶ οἱ χριστιανικὲς πεποιθήσεις κληροδοτοῦνται σὲς ἐπόμενες γενεές. Γίνονται δὲ δεκτὰ στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας μὲ ὑπακοή καὶ μὲ πιστότητα στὴ συνεχῆ καὶ ἀπαράλλακτη παράδοση.

Εἶναι κατανοητὸ πλέον, ὅτι δὲν ὑπάρχει κάποιο κεφάλαιο, πού νὰ ἀφιερῶνεται στὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰπωθοῦν πολλὰ γιὰ τὴν Ἐκκλησία σὲ μιὰ μελέτη τῆς ἔκτασης τῆς παρούσας μὲ ἀπόλυτα πειστικὸ τρόπο, γι' αὐτὸ καὶ φρονοῦμε, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ μέσα ἀπὸ μιὰ εὐρύτερη προοπτικὴ, διότι ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί, συνεπῶς, ἀδύνατον νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὴν καὶ τὴ διδασκαλία της, χωρὶς πρῶτα νὰ ποῦμε ἀρκετὰ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ἐνανθρωπήσαντα Λόγο. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα δόγμα, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξιακὴ προϋπόθεση κάθε διδασκαλίας καὶ κάθε κηρύγματος.

Ἡ θεολογία ἀσκεῖται καὶ καλλιεργεῖται μέσα στὴν Ἐκκλησία. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει διότι ἡ Ἐκκλησία εἶναι σωτηρία καὶ ἐκτὸς αὐτῆς δὲν μπορεῖ νὰ ὑφίσταται σωτηρία²⁷, ὅπως ὑποστηρίζει καὶ ὁ Φλωρόφσκυ²⁸. Πολὺ ἀπλά, λοιπὸν, ἡ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθεῖ, ὅπως τονίζει ὁ Φλωρόφσκυ σὰν κάτι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν Γραφή καὶ τὴν Παράδοση²⁹. Ἀλλὰ

25. Μόνη ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τὸ ὀγκῶδες ἔργο τοῦ Ἰησουίτου Emile Mersch, *Le corps Mystique du Christ*, Desclée de Brouwer, Paris 1936. Σὲ αὐτὸ περιλαμβάνεται ἓνα ἀφάνταστα μεγάλο σὲ ποσότητα ὑλικὸ γύρω ἀπὸ τὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία.

26. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σσ. 19-20.

27. Τὸ ἐννοιολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς παραπάνω θέσης θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὸ καὶ ἰδιάζων, ἀφοῦ, ἂν καὶ φαντάζει ἀντιφατικὴ, σὲ συνάφεια πάντοτε μὲ τὴν ταῦτιση ἢ μὴ τῶν κανονικῶν καὶ χαρισματικῶν ὀρίων, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ παρακάτω, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπαρξία καὶ συνακόλουθα ἡ ταῦτιση ἢ ὄχι αὐτῶν, καθορίζει ἀπόλυτα τὴν ὑπαρξία σωτηρίας ἐντὸς ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας.

28. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, ἐκδόσεις Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθῆναι 1973, σσ. 191-209.

29. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, μτφρ. Δημήτριος Τσάμης, Ἐκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 39 κ.έ.

ούτε θεωρεί ότι μπορεί να βασισθεί μόνο στα κείμενα τῶν Γραφῶν, τὰ ὁποῖα καθαυτὰ μπορεί νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν μόνο συνυφασμένα μετὰ τὴν Ζωντανὴ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας³⁰.

Ἡ ἀποστολικὴ ἐξῆλλου ἔκφραση περὶ τοῦ «σώματος» δὲν μπορεί νὰ παραγκωνισθεῖ εὐκόλα ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες θεολόγους. Τὸ ἀποφασιστικὸ ἐπιχείρημα θὰ εἶναι ὅπωςδήποτε ἀπόρροια μιᾶς ὀλοκληρωμένης θεάσεως τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Οὐσιαστικὰ ὁ Φλωρόφσκυ θεωρεῖ, ὅτι ἡ διδασκαλία δὲν μπορεί νὰ στηριχθεῖ μόνο στὶς Γραφεὶς ἢ μόνο στὴν Παράδοση³¹. Ξεκάθαρα, λοιπόν, ἐπισημαίνει καὶ μετὰ πάθος διδάσκει, ὅτι ἡ περὶ τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλία στηρίζεται στοὺς δύο πυλῶνες τῆς Ἐκκλησίας: τὴν Γραφή καὶ τὴν Παράδοση³². Τὴν «παράδοση» ὅμως πὺν μέσα στὴν Ἐκκλησία δὲν δύναται, μέσῳ ἀπλοϊκῆς προσέγγισης, νὰ νοηθεῖ ὡς ἡ ὑπάρχουσα ἀνθρώπινη μνήμη πὺν καθοδηγεῖ καὶ μεταβάλλει συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως τόσο τοὺς τύπους, ὅσο καὶ τὰ ἔθιμα ἑνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ἢ ἀκόμη-ἀκόμη νὰ νοηθεῖ ἔντελῶς ἀπὸ ἄλλη ὀπτική γωνία, ὅτι ἀπλῶς ἡ «παράδοση» εἶναι μία «φυσική» σταθερὰ στὴ ζῶη καὶ τὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴν μὴ μεταβολὴ τῶν τελετουργικῶν τύπων καὶ ἐθίμων³³. Πιστεύουμε ὅτι ἡ Παράδοση στὴ σκέψη τοῦ Φλωρόφσκυ εἶναι μία συνεχῆ καὶ ἀπαρασάλευτη παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς θείας παρουσίας καὶ προσφορᾶς Του πρὸς τὸ ποῖμνιο, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει προσκόλληση καὶ περιχαράκωση τῆς Ἐκκλησίας. Μόνον ἔτσι καὶ μόνον ἐφόσον τὸ Πνεῦμα «τὸ λαλήσαν διὰ τῶν Προφητῶν» καθοδηγεῖ τὴν Ἐκκλησία, αὐτὴ θὰ ἐξελίσσειται ὀχι κατὰ τὸ «γράμμα» ἀλλὰ κατὰ τὸ «πνεῦμα».

30. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι στὸν Φλωρόφσκυ ἡ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, οὐδεμία νοηματικὴ καὶ σημασιολογικὴ συγγένεια ἔχει μετὰ τὶς παραδόσεις ἢ τὶς συνήθειες τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν.

31. Ἐδῶ μᾶλλον ὁ Φλωρόφσκυ ἀναφέρεται, ἐμμέσως πλὴν σαφῶς, στὴν προτεσταντικὴ πρακτικὴ νὰ στηρίζεται ἡ θεολογικὴ διδασκαλία μόνον στὴν Ἁγία Γραφή καὶ νὰ ἀποσιωπῆται πλήρως ἡ Ἱερὰ Παράδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

32. Συνδέοντας μάλιστα τὴν Παράδοση μετὰ τὴν καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας, πὺν θὰ δοῦμε παρακάτω, ὁ π. Γεώργιος ἐπισημαίνει: «Ἡ ἔκταση τῆς Παραδόσεως δὲν μπορεί νὰ καθορισθεῖ ἀπλῶς μετὰ ἱστορικὴν ἔρευνα. Αὐτὴ θὰ ἦταν μὴ πολὺ ἐπικίνδυνη μέθοδος. Αὐτὸ θὰ σήμαινε μὴ τέλεια παραγνώριση τῆς πνευματικῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Παράδοση γνωρίζεται καὶ κατανοεῖται μόνον μετὰ τὸ νὰ ἀνήκεις στὴν Ἐκκλησία, μετὰ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν κοινὴ ἢ “καθολικὴ” τῆς ζῶης». Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, μτφρ. Παναγιώτῃ Κ. Πάλλη, ἐκδόσεις Παναγιώτῃ Πουρναρᾶ, Θεσσαλονικὴ 1983, σελ. 42.

33. Βλ. στο <http://fdathanasiou.wordpress.com/2012/07/14/επόμνοι-τοίς-Αγίοις-Πατρά-%2%Αἰσιν-π-γ/>

Θεωρούμε, λοιπόν, ότι πρόθεσή του, με την ασφαλῆ προσέγγιση τῆς διδασκαλίας πού στηρίζεται στην Γραφή καὶ τὴν Παράδοση, εἶναι νὰ καταδείξει τὴν κύρια προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση τῶν δύο φύσεων, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν σάρκωση τοῦ Λόγου, ἂν καὶ κατὰ τὸν π. Γεώργιο ἡ ὑφιστάμενη δομὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀντίθετη πρὸς τοὺς νόμους, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ὕψιστο μυστήριό τῆς Ἐνανθρωπήσεως³⁴. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς εἶναι Θεάνθρωπος καὶ ἐπειδὴ σύμφωνα μετὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Χαλκηδόνος εἶναι συγχρόνως «τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος» ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὴ. Ἀφοῦ συνίσταται στὰ Μυστήρια, πού ὅλα τοὺς συνεπάγονται μιὰ ἐσωτερικὴ μετοχὴ στὸ θάνατο τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν Ἀνάσταση, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ καρπὸς τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι καὶ ἀποτελεῖ τὸ σκοπὸ καὶ τὸ τέλος τῆς καταβάσεώς Του γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἀνθρώπους. Μόνο μέσα ἀπὸ τούτῃ τὴν προοπτικὴ κατὰ τὸν ρῶσο Πατέρα εἶναι δυνατὸν ἡ φύση τῆς Ἐκκλησίας νὰ γίνῃ καταληπτὴ σωστὰ καὶ μετὰ πληρότητα. Τὸ κρίσιμο σημεῖο αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Χριστὸς νίκησε μετὰ τὴν Ἐνανθρώπιση καὶ τὴν Ἀνάστασή του τὸν θάνατο. Καὶ σὲ τούτῃ τῇ νίκῃ, ἀκριβῶς, ἔγκειται καὶ τὸ γεγονός τῆς δημιουργίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἄς μὴν λησμονοῦμε, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ ἐπάνω στὴν Γῆ· πάνω στὴν Ἐκκλησία, τὴν ὁποία συνιστοῦσαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι πού πίστεψαν ἐξ ἀρχῆς, κατῆλθε τὴν Πεντηκοστή τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, πού ἦρθε νὰ κατοικήσῃ ἀνάμεσά μας καὶ νὰ δράσῃ στὸν κόσμο. «Σ' ἐκείνη», θὰ σημειώσῃ ὁ Φλωρόφσκυ, «τὴν τρομερὴ καὶ ἀκατανόητη γιορτὴ τὸ Πνεῦμα – ὁ Παράκλητος κατέρχεται καὶ ἐνοικεῖ μέσα στὸν κόσμο, ὅπου ποτὲ πρὶν δὲν ἦταν παρὼν κατὰ τὸν τρόπο πού ἀρχίζει τώρα νὰ ἐνοικεῖ. Τώρα εἰσέρχεται μέσα στὸν κόσμο γιὰ νὰ ἐνοικήσῃ σ' αὐτὸν καὶ γιὰ νὰ γίνῃ ἡ παντοδύναμη πηγὴ τῆς μεταμορφώσεως καὶ τῆς θεώσεως. Ἡ χορήγηση καὶ ἡ κάθοδος τοῦ Πνεύματος ἦταν μιὰ μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη Ἀποκάλυψη. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα, μέσα σὲ μιὰ στιγμή, μιὰ ἀνεξάντλητη πηγὴ ζῶντος ὕδατος καὶ Αἰωνίου Ζωῆς ἀποκαλύφθηκε ἐδῶ στὴ γῆ. Ἡ Πεντηκοστή, ἐπομένως, εἶναι τὸ πλήρωμα καὶ ἡ πηγὴ ὅλων τῶν μυστηρίων καὶ τῶν μυστηριακῶν πράξεων, ἡ μιὰ καὶ ἀνεξάντλητη πηγὴ ὅλης τῆς μυστηριακῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ νὰ εἶσαι ἢ νὰ ζεῖς μέσα στὴν Ἐκκλησία σημαίνει (implies) συμμετοχὴ στὴν Ἐκκλη-

34. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 20.

σία». Ἡ Ἐκκλησία, λοιπόν, κατὰ τὸν Φλωρόφσκυ εἶναι κάτι παραπάνω, ἀπὸ μία ἀπλή κοινότητα, διότι σὲ αὐτὴν μετέχει καὶ ἀνήκει διαρκῶς ὁ Χριστός³⁵. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού βρίσκεται διαρκῶς σὲ αὐτὴν τὴν κοινότητα, εὐλόγο εἶναι νὰ μὴν ἀποσπᾶται ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἐπομένως νὰ μὴν βρίσκεται οὔτε ἔξω, οὔτε πάνω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Αὐτὸ καταδεικνύει περὶτρανα τὴν ἄρτια καὶ ἄρρηκτη σύνδεση τοῦ Σώματος μὲ τὴν Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας· τοὺς πιστοὺς δηλαδὴ μὲ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό. Μία σύνδεση πού φυσικὰ ὁ Φλωρόφσκυ ὑπερασπίστηκε μὲ σθένος ἔναντι κυρίως τοῦ Λόσκυ, ὁ ὁποῖος παρουσίασε τὴν Ἐκκλησία ὡς Σῶμα Χριστοῦ πού ἀποκαλύπτεται μέσω τῆς ἐπενέργειας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, στὴ προσπάθειά του νὰ ἀποδείξει τὴν ξεχωριστὴ ὑπαρξὴ δύο οἰκονομιῶν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³⁶. Σύμφωνα μὲ τὸν, κατὰ γενικὴ ὁμολογία, κορυφαῖο Γάλλο μελετητὴ καὶ ἐρμηνευτὴ τῆς Ἐκκλησιολογίας τοῦ Φλωρόφσκυ, Yves-Noel Lelouvier, ὁ Φλωρόφσκυ στὴν Ἐκκλησιολογικὴ του διαδασκαλία, μὲ ἐμφαντικὸ τρόπο ἐπισημαίνει, ὅτι ἔδωσε μία ἄριστη μεθοδολογικὴ προτεραιότητα στὴν Χριστολογία ἔναντι τῆς Πνευματολογίας, πού ὅπως προαναφέραμε ἀνέπτυξε κυρίως ὡς σφοδρὴ ἀπάντηση κατὰ τοῦ Λόσκυ. Ὁ Lelouvier δείχνει νὰ ἀντιλαμβάνεται, ὅτι στὴν πατερικὴ (τὴν ἔντονα καὶ ἀπαρασάλευτα πατερικὴ) σκέψη τοῦ Φλωρόφσκυ ἡ οἰκουμενικὴ διάσταση τῆς ἐκκλησιολογίας του ἔγκειται στὴν ἐπιμονὴ του γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὡς τὸ τελικὸ θέσφατο τῆς ἐνότητος³⁷.

Μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ὑφίσταται ἡ σωτηρία καὶ ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, γι' αὐτὸ καὶ ὁ π. Γεώργιος ἐπεδίωξε νὰ προσεγγίσει τὸ θέμα ἐνώπιον τῶν προκλήσεων, πού ἔθετε στὶς Ἐκκλησίες τὸ Π.Σ.Ε. καὶ νὰ παρουσιάσει μία προσέγγιση γιὰ τὰ κανονικὰ καὶ χαρισματικὰ ὄρια τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι πού κατὰ τὴν διδασκαλία του καθορίζουν τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησιολογία, τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία. Ἐξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία δὲν ὑπάρχει σωτηρία, ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ σωτηρία γιὰ τὸν ἀνθρώπο. Στὴν Ἐκκλησία, ὅπως στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐξηγεῖ ὁ π. Γεώργιος, τὸ ὑψιστὸ μυστήριό τῆς Ἐνανθρωπήσεως, τὸ μυστήριό τῆς ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, πραγματώνεται συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως. Στὴν Ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου ἔγκειται ἡ

35. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 32 κ.έ.

36. Βλ. Losky Vladimir, *Ἡ Μυστικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Πρεσβυτέρα Στέλλα Πλευράκη, ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973².

37. Βλ. Yves-Noël Lelouvier, *Perspectives Russes sur L'Église, Un Théologien Contemporain Georges Florovsky*, Éditions du Centurion, Paris 1968.

πληρότητα τῆς ἀποκαλύψεως, μιᾶς ἀποκάλυψης ὄχι μόνο τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου³⁸.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι πληρότητα· εἶναι ἡ συνέχιση καὶ ἡ πλήρωση τῆς θεανθρωπίνης ἐνώσεως, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀναγεννημένη καὶ μεταμορφωμένη ἀνθρωπότητα. Τὸ νόημα τῆς ἀναγεννήσεως καὶ μεταμορφώσεως αὐτῆς εἶναι, ὅτι στὴν Ἐκκλησία τὸ ἀνθρώπινο γένος ἀποβαίνει μία ἐνότητα «ἐν ἐνὶ σώματι»³⁹. Ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἔνωση καὶ ἡ ἐνότητα. Τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας συμβιβάζεται καὶ αὐξάνει στὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος, στὴν ἐνότητα τῆς ἀγάπης. Ὁ χῶρος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων, καὶ φυσικὰ ἡ ἐνότητα αὐτὴ δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ, ἀλλὰ ἐσωτερικὴ καὶ ὀργανικὴ. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀνθρωπότητα περνᾶ σὲ ἓνα ἄλλο πλάνο, ἀρχίζει ἓνα νέο τρόπο ὑπάρξεως, βρῖσκει τὴν δυνατὸτητα μιᾶς νέας, πλήρους, καθολικῆς ζωῆς «εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος, εἰς τὸν σύνδεσμον τῆς εἰρήνης»⁴⁰. Ὁ συλλογισμὸς μάλιστα τοῦ Φλωρόφσκυ κατέληγε, ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς τελικῆς ἐπανενώσεως κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐνότητος τῆς Ἁγίας Τριάδος, ποὺ πραγματοποιεῖται στὴν ζωὴ καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν νοεῖται Ἐκκλησία χωρὶς ἐνότητα⁴¹.

β) Ἡ Καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας

Ὁ Θανάσης Παπαθανασίου, ὄντας ἓνας ἐκ τῶν λίγων Ἑλλήνων θεολόγων ποὺ ἔχει μελετήσει σὲ βάθος τὴ διδασκαλίαν καὶ τὶς θέσεις τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, σὲ ἓνα ἄρθρον του στὴ Σύνταξη⁴² τὸ 2000 εἶχε κάνει λόγο γιὰ τὴν Καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας στὸ χῶρον καὶ τὸ χρόνο τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μελῶν τῆς. Ἄν καὶ ἡ τοποθέτησις του εἶχε νὰ κάνει μὲ τὸ κατὰ πόσο ἡ

38. Βλ. π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, μτφρ. Δημητρίου Γ. Τσάμη, ἐκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 51.

39. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ., σελ. 52 κ.έ.

40. Βλ. σχετικὰ *Πρὸς Ἐφεσίους* 4, 3.

41. Ἡ ἀναφορὰ μας στὴν ἐνότητα εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὴ καθαρὰ ἐννοιολογικὴ γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς πρότασης. Μὲ τὴν ἐνότητα τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν θὰ ἀσχοληθοῦμε στὸ τρίτο μέρος τῆς παρούσας. π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ., σελ. 52 κ.έ.

42. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ιεραποστολή: Συνέπεια ἢ προϋπόθεσις τῆς Καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας*, *Σύνταξη 76*, Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 2000, σσ. 76-79.

Ἱεραποστολή συμβάλλει στήν ὑπαρξη τῆς καθολικότητας τῆς Ἐκκλησίας, καί δὲν συνδέεται ἄμεσα μὲ τὶς θέσεις τοῦ Φλωρόφσκυ, μᾶς εἶναι εὐκολο νὰ διακρίνουμε τὴν ὑποβόσκουσα φλωροφσκική ἀντίληψη, ποῦ τόσο ἔντεχνα ὁ Θ. Παπαθανασίου προσφέρει στὸν ἀναγνώστη, γιὰ τὴν οἰκουμενικότητα τῆς Ἐκκλησίας στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο.

Ἡ ἔννοια τῆς καθολικότητας, ὅπως ἐπισημαίνει καὶ ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Μαντζαρίδης⁴³, διατυπώνεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Σμύρνης⁴⁴. Ἡ οὐσία τῆς ἐπιστολῆς, γιὰ νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Γεώργιο Μαντζαρίδη, ἀφορᾷ στὸ ὅτι κάθε τοπικὴ ἐκκλησία, ὡς ξεχωριστὴ ὑπόσταση, ἱστορικά, παραδοσιακὰ καὶ πρωτίτως ἐκκλησιολογικά, ἐμφανίζεται ὡς ἔκφανση τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας⁴⁵. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀφορμᾶται ὁ Φλωρόφσκυ, ἀφοῦ ὡς ὁ κατεξοχὴν πατερικὸς θεολόγος τοῦ περασμένου αἰῶνος, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι στηρίζεται στὶς θέσεις καὶ τὶς διδασκαλίες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ θεώρηση τῆς ἔννοιας τῆς καθολικότητας ἀπὸ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκυ, γιὰ τὴν ὁποία πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ὑποστήριξε πῶς δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ποσοτικὴ ἢ γεωγραφικὴ ἔννοια⁴⁶, ἀποτέλεσε ἓνα σημαντικὸ κομμάτι στὴν προσπάθειά του νὰ περιγράψει τί εἶναι Ἐκκλησία⁴⁷. Ὁ Lelouvier μάλιστα τονίζει

43. Βλ. σχετικά ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, χ.ἔκ., Θεσσαλονίκη 1981², σελ. 140.

44. *Πρὸς Σμυρναίους*, Ἰγνατίου Ἀντιοχείας.

45. Ὁ π. John Meyendorff σημειώνει στὸ βιβλίο του *Catholicity and the Church*, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1983, σελ. 9, ὅτι «ἡ χρῆση τοῦ οὐσιαστικοῦ “καθολικότητα”, ὡς μιὰ σχετικῶς ἀφηρημένη κατηγορία, ἡ οποία ἀντικατέστησε τὴν ὑπάρχουσα πραγματικότητα στὴν ὁποία ἀναφερόταν ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας, ὅταν ἔγραφε γιὰ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία, ἀποτελεῖ σύμπτωμα βαθμιαίας ἐξέλιξης τῆς ἐκκλησιολογίας».

46. Ἄν καὶ ἐν μέρει διαφωνεῖ μὲ τὴν ὀρολογία αὐτὴ, ὁ Φλωρόφσκυ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἓνας πλήρης ὅρος γιὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ. Βλ. σχετικά ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *ὅπ. παρ.*, σελ. 48.

47. Ὁ Jerry Zenpon Skira, στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του ἐπισημαίνει τὴν σημαντικότητα τῆς θεολογικῆς ἔννοιας τῆς καθολικότητας (ἢ τῆς sobornost) γιὰ τὸν Lossky. Ὁ Lossky ἂν καὶ ἤρθε σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸν Φλωρόφσκυ, κυρίως στὸ θέμα τῶν δύο Οἰκονομιῶν καὶ τὴν Χριστολογικὴ ἢ Πνευματολογικὴ θεώρηση τῆς Ἐκκλησιολογίας, δὲν κινεῖται μακριὰ ἀπὸ τὸν Φλωρόφσκυ, ἀφοῦ τονίζει ὅτι χωρὶς τὴν καθολικότητα ἡ Ἐκκλησία θὰ ἦταν «χωρὶς Ἀλήθεια, χωρὶς τὴ σίγουρη γνώση τῶν στοιχείων τῆς ἀποκάλυψης, χωρὶς τὴ συνειδητὴ καὶ ἀλάνθαστη ἐμπειρία τῶν θεῶν μυστηρίων», σὲ *Christ, The Spirit And The Church In Modern Orthodox Theology: A Comparison of F. Georges Florovsky, Vladimir Lossky, Nikos Nissiotis And John Zizioulas*, University of St. Michael's College 1998, p. 84.

την θέση αυτή του Φλωρόφσκυ και καταλήγει να την κατανοήσει ως ένα συνθετικό χαρακτηριστικό για την ένότητα και άκεραιότητα της πίστης⁴⁸. Ο χαρακτηρισμός της Έκκλησίας ως καθολικής δεν εξαρτάται καθόλου από την εξάπλωση των πιστών σε όλο τον κόσμο⁴⁹. Η οικουμενικότητα της Έκκλησίας είναι η συνέπεια ή μάλλον καλύτερα η εκδήλωση, αλλά όχι και η αιτία ή το θεμέλιο της καθολικότητάς της. Η παγκόσμια εξάπλωση της Έκκλησίας είναι μόνο ένα εξωτερικό σημείο και μάλιστα όχι αναγκαίο. Διότι αν ανατρέξουμε στους αποστολικούς χρόνους ή Έκκλησία ήταν και τότε καθολική, παρόλο που οι κοινότητες που την αποτελούσαν ήταν απομονωμένες, διασκορπισμένες, μέσα σε μία κοινωνία άπιστίας, ειδωλολατρίας και αμαρτίας. Και φυσικά θα παραμείνει καθολική μέχρι το τέλος του χρόνου, όταν και θα αποκαλυφθεί το μυστήριο της έκπτώσεως.

Ένας από τους σπουδαιότερους Όρθοδόξους Έλληνες Θεολόγους, ο Νίκος Νησιώτης, στη σκέψη και τη διδασκαλία του σχετικά με την καθολικότητα,

48. Βλ. σχετικά Lelouvier, *Perspectives Russes sur L'Église*, όπου μεταξύ άλλων σημαντικών σημείων που επισημαίνει πάνω στο έργο του Φλωρόφσκυ για την καθολικότητα της Έκκλησίας τονίζει ότι: D'abord, il faut reconnaitre que le sens exact du terme, dans ses emplois les plus anciens, reste hypothétique. Certes, on voit bien que catholique vient de kth'olou; mais en quelle intention utilisa-t-on d'abord cette expression pour qualifier l'Église? Par l'etymologie, le sens le plus naturel serait l'ensemble, en un, peut être même tout entier. En tout cas, dans les documents les plus anciens, le terme Ekklesia katholike n'a jammais été employé dans un sens quantitatif, pour designer l'expansion géographique de l'Eglise: il visait plutôt l'intégrité de la foi et de la doctrine, la fidélité de la Grande Église à la tradition plenièrre et primitive, en opposition aux tendances sectaires des hérétiques, qui se sont séparés de cette plénitude originelle, suivant chacun sa ligne particulière et particulariste. Katholike signifiait donc plutôt "orthodoxe" qu'universelle, *οπ. παρ. σελ. 84.*

49. Ο Φλωρόφσκυ στο έργο του *Δημιουργία και Απολύτρωση*, *οπ. παρ., σσ. 42-43*, σημειώνει ότι «ό όρος «καθολικός» συχνά κατανοείται έσφαλμένα και ανακριβώς. Τό «καθολικός» (άπό τό «καθ' όλου») δέ σημαίνει καθόλου μία έξωτερική καθολικότητα – δέν είναι ένα ποσοτικό αλλά μάλλον ένα ποιοτικό κριτήριο. Τό «καθολικός» δέ σημαίνει «οικουμενικός»· οί δύο αυτοί όροι δέν είναι ταυτόσημοι. Η «Καθολική Έκκλησία» μπορεί άκόμα ιστορικά νά άποδειχθεί ότι είναι τό «μικρό ποίμνιο», και συνεχίζει με την αίρια γραφίδα του, ότι «ή Έκκλησία είναι «καθολική» γιατί είναι τό Σώμα του Χριστού, και λόγω της ένότητάς αυτού του Σώματος έπιτυγχάεται ή άμοιβαία συνανάπτυξη τών έπί μέρους μελών· ή άμοιβαία άπομόνωση και ό διαχωρισμός άπό τούς άλλους ύπερνικούνται, και ή άληθινή «κοινωνία» ή ή «κοινή ζωή» («κοινωνία» ή «κοινοβία») πραγματοποιείται. Και αυτό γίνεται και ώς πρός τη σκέψη. Στην ένότητα της Έκκλησίας πραγματοποιείται ή καθολικότητα της συνειδήσεως. Σ' αυτήν περικλείεται τό άληθινό μυστήριο της Έκκλησίας: «ίνα πάντες έν όσιν, καθώς σύ, πάτερ, έν έμοι κατά έν σοί, ίνα και αυτοί έν ήμίν όσιν, ίνα ό κόσμος πιστεύση ότι σύ με άπέστειλας. κατά την δόξαν ήν δέ-

φαίνεται να αφορμάται από τις θέσεις του Φλωρόφσκυ, αφού προσέγγισε την καθολικότητα ως βασιική έννοια της εκκλησιολογίας, και ως μία έννοια-κλειδί θα μπορούσαμε να πούμε για την ένότητα της Έκκλησίας⁵⁰. Φυσικά, ακριβώς όπως ο Φλωρόφσκυ, θεωρεί την καθολικότητα ως την πληρότητα του σώματος και της κεφαλής της Έκκλησίας, και όχι μία γεωγραφική έννοια. Θα επισημάνει δὲ ὅτι τούτη ἡ πληρότητα παραχωρεῖται σὴν Έκκλησία, τὴν Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας⁵¹. Ὁ Νησιώτης μάλιστα δείχνει νὰ πηγαίνει ἓνα βῆμα παραπέρα ἀπὸ τὸν Φλωρόφσκυ, ἀφοῦ ἐπισημάνει, ὅτι ἡ κάθε τοπικὴ ἔκφραση τῆς καθ' ὅλου Έκκλησίας, ἀποτελεῖ κομμάτι τῆς θείας οἰκονομίας («part of the whole of the One Church», and that such a Church bears the «wholeness of the truth»). Ὁ J. Skira ὑπογραμμίζει ἐπ' αὐτοῦ ὅτι μὲ τὴ θέση αὐτὴ ὁ Νησιώτης θέλει νὰ τονήσει, ὅτι οἱ τοπικὲς ἐκκλησίες δὲν ὑπάρχουν ταυτόχρονα μὲ τὴν Καθολικὴ Έκκλησία, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς οὐσίας εἶναι μία προδρομικὴ κατάσταση αὐτῆς. Θα σημειώσει μάλιστα, ἐξημεύοντας τὸν Νησιώτη, ὅτι «ἡ καθολικότητα, μὲ τὴν ποιοτικὴ καὶ ποσοτικὴ ἔννοιά της, περνᾷ ἀρχικὰ διὰ μέσου τῆς τοπικῆς Έκκλησίας, ὅπου τὸ κάθε μέλος γίνεται κομμάτι τῆς Καθολικῆς Έκκλησίας⁵².

Ἡ καθολικότητα τῆς Έκκλησίας σύμφωνα μὲ τὸν Φλωρόφσκυ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὅψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος⁵³. Μία ἀντικειμενικὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ καθολικότητα τῆς Έκκλησίας ὑποδηλώνει μιὰ ἐνότητα τοῦ Πνεύματος, καὶ μιὰ ὑποκειμενικὴ, ὅπου ἡ καθολικότητα τῆς Έκκλησίας σημαίνει, ὅτι ἡ Έκκλησία εἶναι μιὰ ὀρισμένη ἐνότητα ζωῆς, μιὰ ἀδελφικὴ κοινότητα (ἢ κοινωνία). Ἡ Έκκλησία κατὰ τὸν ῥῶσο θεολόγο καθίσταται καθολικὴ σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ

δωκᾶς μοι δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὡσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμέν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὡσιν τετελειωμένοι εἰς ἐν (Ἰωάν. Ιζ' 21, 23)».

50. Βλ. ΝΙΚΟΥ ΝΗΣΙΩΤΗ, «The Church as a Sacramental Vision and the Challenge of Christian Witness, *Church, Kingdom, World: The Church as Mystery and Prophetic Sign*», Faith and Order Paper no. 130, ed. Geannadios Limouris, Geneva: W.C.C. 1986, σελ. 102.

51. Βλ. σχετικὰ ΝΙΚΟΥ ΝΗΣΙΩΤΗ, «Spirit, Church, and Ministry», *Theology Today*, vol. XIX, no 4, January 1963, σσ. 484-499, ὅπου σημειώνει «The limited congregation bears the fullness of truth, because, through Baptism, the Eucharist, and preaching, the communion accomplished in Jesus between God and [persons] is represented».

52. Βλ. JERRY Z. SKIRA, *Christ, The Spirit And The Church In Modern Orthodox Theology*, ὅπ παρ., σελ. 117.

53. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὶς θέσεις τοῦ Φλωρόφσκυ ἐπ' αὐτοῦ βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 56 κ.έ. Πρὸβλ. JERRY Z. SKIRA, *Eastern Orthodox Thought on the Church*, ὅπ. παρ. σελ. 42 κ.έ.

τά μέλη της, διότι ένα καθολικό όλον δέν μπορεί να οικοδομηθεί, παρὰ μέσω της καθολικότητας του ατόμου. Κανένα πλήθος, καμία μάζα, δέν μπορεί να γίνει αδελφότητα. Ἡ ἔνωση μπορεί να γίνει δυνατή, μόνο με τὴν ἀμοιβαία ἀδελφική ἀγάπη του κάθε ἀδελφοῦ χωριστά. Ἄλλωστε ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἕνα τέλειο Σῶμα Χριστοῦ, καὶ ἐπὶ τῆ βάσει αὐτοῦ, ὅπως ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν τονίζει πρέπει «να εἶναι ἡ ἔνωσις μας τόσο τελεία, ὅσον ἐκείνη τῶν μελῶν του σώματος»⁵⁴.

Ἡ καθολικότητα ἐπιτυγχάνεται ὄχι με τὸν μηδενισμό, τὴν ἐξαφάνιση τῆς ζωντανῆς προσωπικότητας, οὔτε με τὸ πέρασμα μέσα στο πεδίο ἑνὸς ἀφηρημένου Λόγου. Καθολικότητα εἶναι μιὰ συγκεκριμένη ἐνότητα στὴ σκέψη καὶ τὰ αἰσθήματα. Καθολικότητα εἶναι ἡ τάξη τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως, ποὺ φτάνει στο ἐπίπεδο τῆς καθολικότητας, ποὺ ἔχει ἀνεβῆ μέχρι ἐκεῖ. Εἶναι τὸ τέλος, δηλαδή ὁ σκοπὸς τῆς αὐτεξούσιας προσωπικότητας ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς θεώσεως, ἐκτοξεύεται πρὸς μιὰ δημιουργικὴ ἐξέλιξη καὶ ὄχι πρὸς τὸν ἐκμηδενισμό. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ πρεσβεύει ἡ Ἐκκλησία με τὴν ἐκκλησιολογία της. Ἄν, λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ καὶ συνιστᾷ τὴν ἀποτύπωση τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοουσίου καὶ Ἀδιαιρέτου Τριάδος στὸν κόσμον, τότε συνάμα ἀποτελεῖ καὶ τὸν ὄργανισμό, μέσα στὸν ὁποῖο ὁ λαὸς μεταμορφώνεται σὲ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ Σῶμα. Ἐπομένως, ἡ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας δέν μπορεί νὰ εἶναι ὄρατή, ὅταν οἱ πιστοὶ ἀπορρίπτουν καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἴδια τὴν φύση τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ διαγράφουν τὴν προσωπικὴ τους ὑπαρξη στο πλαίσιο τοῦ ἑνὸς καὶ συλλογικοῦ σχηματισμοῦ⁵⁵.

Ἀντιθέτως, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ π. Γεώργιος «καθολικότητα δέν σημαίνει συσσωμάτωση καὶ συλλογικότητα» ἀλλὰ «αὐταπάρνησις ποὺ διευρύνει τὸ πεδῖον αὐτῆς ταύτης τῆς προσωπικότητός μας. Διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως κατακτῶμεν τὸ πλήθος ἐντὸς τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ἐγκλείομεν τοὺς πολλοὺς ἐντὸς τοῦ ἰδίου μας ἐγώ. Ἐδῶ εὐρίσκεται ἡ ὁμοιότης με τὴν θεῖαν ἐνότη-

54. Βλ. σχετικὰ ἸΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Ἐφεσίους Ὁμιλία II*, 1, PG 62, 79.

55. Εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ σημειώνει ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, κατὰ τὸν J. Skira, ὅτι «σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο κανένας Χριστιανὸς δέν μπορεί νὰ ὑπάρξει ὡς ἄτομο στὴν ἄμεση κοινωνία με τὸν Θεό, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι μέρος τῆς τοπικῆς κοινότητας (δηλαδή τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας), ὥστε νὰ εἶναι σὲ κοινωνία με τὰ ἄλλα πρόσωπα». Διαφαίνεται μιὰ ξεκάθαρη ἀλληλεξάρτηση μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν προσώπων. Ἄλλωστε γιὰ τὸν Ζηζιούλα κάθε πρόσωπο ἀπαιτεῖται, ἀκριβῶς νὰ εἶναι διαφορετικὸ. Βλ. JERRY Z. SKIRA *Christ, The Spirit And The Church In Modern Orthodox Theology*, ὅπ. παρ., σελ 161.

τα της Ἀγίας Τριάδος»⁵⁶. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει μάλιστα τὴν θέση του αὐτὴ ὁ π. Φλωρόφσκυ κατέφυγε στὶς πατερικὲς διδασκαλίες⁵⁷ ἀλλὰ κυρίως στὸν Μητροπολίτη Ἀντόνιο (Khrapovitsky), ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε, μὲ πολὺ πειστικότητα θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε, ὅτι «μὲ τίποτε ἄλλο δὲν δύναται νὰ συγκριθῆ ἐπὶ γῆς ἢ ὑπαρξίς τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἐπὶ γῆς δὲν ὑπάρχει ἐνότης, ἀλλὰ μόνον διαίρεσις. Μόνον εἰς τὸν οὐράνιον κόσμον ὑπάρχει κάτι παρόμοιον. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τελεία, νέα, ἰδιότυπος καὶ μοναδικὴ ὑπαρξίς ἐπὶ γῆς, ἕνα unicum, ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῆ ἐπακριβῶς μὲ ἐννοίας ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου»⁵⁸. Καὶ τοῦτο διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἰδεολογία, οὔτε κἂν θεωρία, μὰ πρωτίστως βίωμα.

γ) Τὰ ὄρια τῆς Ἐκκλησίας

Τὸ ἐρώτημα τί εἶναι Ἐκκλησία, ποιά ἡ φύση καὶ ποιά τὰ ὄρια της, μπορεῖ νὰ τεθεῖ μὲ γνώμονα δύο ἀρχές πολὺ σημαντικὲς γιὰ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιολογία: τὴν ἀκριβεία καὶ τὴν οἰκονομία⁵⁹. Μποροῦμε ὁμῶς νὰ ἀποφασίσουμε, ἂν

56. Βλ. σχετικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, μτφρ. Δημήτριος Τσάμης, Ἐκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 59.

57. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τοὺς Ἁγίους Κύριλλο καὶ Ἰλάριο σὲ Ἀνατολή καὶ Δύση ἀντίστοιχα, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἁγίους Κύριλλο Ἱεροσολύμων καὶ Ἰγνάτιο Ἀντιοχείας. Μάλιστα ὁ ἴδος ὁ Φλωρόφσκυ παραπέμπει στὸ βιβλίο τοῦ EMILLE MERSC, S.J., *Le Corps Mystique du Christ, Études de Théologie Historique*, τόμ. 1-2, Louvain 1933. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ., σσ. 55-59.

58. Βλ. σχετικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ., σσ. 59-60. Ὁ Φλωρόφσκυ παραπέμπει στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀντόνιο. Ἀντιγράφουμε τὴν παραπομπὴ Archbishop Antony (Khrapovitsky), *The Moral Idea of the Dogma of the Church*, Works, τόμ. 2, St. Petersburg 1911, σσ. 17-18.

59. Τὸ θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς «οἰκονομίας» εἶναι ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένο στὴν ἐλληνικὴ θεολογία. Παραπέμπουμε στὴν βιβλιογραφία ἀπὸ ὅπου καὶ ἀντλήσαμε πληροφορίες. Βλ. σχετικὰ ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα, 1913, σελ. 162. Βλ. ἐπίσης ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΚΟΤΣΩΝΗ, *Προβλήματα τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας»*, Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 209. «Οἱ ἱεροὶ κανόνες σπανίως χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «οἰκονομία» καὶ προτιμοῦν τοὺς ὄρους «φιλιανθρωπία», καὶ «ἐπιείκεια» (Καν. Ε΄, ΙΑ΄, ΙΒ΄ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ Α΄ τῆς ἐν Χαλκηδόνι). Ὁ ὄρος «οἰκονομία» ἀπαντᾷ εἰς τοὺς κανόνες ΚΘ΄, Λ΄, ΛΖ΄, ΡΒ΄ τῆς Πενθέκτης ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς συγκαταβάσεως καὶ τῆς διευθετήσεως. Ἀλλαχοῦ ὁ ὄρος «οἰκονομία» (καν. Β΄ τῆς Β΄ Οἰκουμ. Συνόδου) δέον νὰ ἐρμηνευθῆ διὰ τοῦ ὄρου «χειροτονία» Πρβλ. Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Κ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ν. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκονομία. Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας*

θα εφαρμόσουμε ακρίβεια ή οικονομία για τον όρισμό των παραπάνω; Ὁ Φλωρόφσκυ ἐπισημαίνει ὅτι εἶναι δύσκολο ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οικονομίας νὰ εφαρμοστεῖ σὲ ὅλες τὶς δυσκολίες, πού ἀνακύπτουν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ ἐπιλύσει αὐτές⁶⁰. Ὁ Ρῶσος θεολόγος κινεῖται σὲ διαφορετικὴ τροχιά ἀπὸ ἄλλους Ὁρθόδοξους θεολόγους, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Ἄμ. Ἀλιβιζάτος, καὶ ἐνῶ δέχεται τὸ πνεῦμα οἰκονομίας τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ ἀποδέχεται κατὰ βάση (ἂν ὄχι ἀποκλειστικά) ὡς ποιμαντικὴ μέθοδος ἴασης τῶν ἀνθρωπίνων λαθῶν καὶ ἁμαρτιῶν, θέση φυσικὰ πού τὸν ἀπομακρύνει ἐπὶ τῆς οὐσίας ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τοῦ Ἀλιβιζάτου, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ καθηγητὴς Τσομπανίδης ἀνιχνεύοντας σὲ βάθος τὴ σκέψη τοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, θεωρεῖ ὅτι «τὸ πιὸ ἀπτό δεῖγμα ὅτι στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἐπικρατεῖ ἐλεύθερο καὶ καθολικὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς “οἰκονομίας”, μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀλιβιζάτος ἀσχολεῖται σὲ ἰδιαίτερη πραγματεία του. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς “οἰκονομίας”. Ἡ “οἰκονομία” εἶναι, κατὰ τὸν Ἀλιβιζάτο, περισσότερο μία χαρακτηριστικὴ, δυναμικὴ καὶ δημιουργικὴ ἀρχή, παρὰ μία ἀρχὴ μὲ νομικὸ χαρακτῆρα. Μπροστὰ στὴν ἐντελῶς νέα πραγματικότητα τῆς οἰκουμενικῆς ἐπικοινωνίας, τῆς συνεργασίας καὶ τοῦ διαλόγου πού ἀποβλέπει “στὸ μείζον κατόρθωμα” καὶ τὸ “παράδοξο τόλμημα”, πού εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μὲ τὴν “οἰκονομία”, ἀνταποκρινόμενη σὲ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, μπορεῖ νὰ ἀκολουθεῖ ὁδὸ ἐπιείκας καὶ συγκαταβάσεως δίνοντας γνήσια ὀρθόδοξη μαρτυρία»⁶¹ (ἡ ὑπογράμμιση δική μας).

Ἡ οἰκονομία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ὅρισμό τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου ἀπὸ τὴν στιγμή πού ἀποτελεῖ «ἐκούσιο μέγεθος συγκατάβασης πρὸς σωτηρία τινῶν ἐπιτελουμένη»⁶², εἶναι ἐπέκταση καὶ ἐξειδικευμένη μορφή τῆς θείας οἰκονομίας γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀνακαίνισή του. Ἐπομένως, ἡ Ἐκ-

τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1972, σ. 14 ὑποσ. 20). Πρβλ. ἐπίσης ΑΜΙΛΚΑ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Ἡ Οἰκονομία κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1949, σ. 12 καὶ 58.

60. Βλ. σχετικὰ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ, Μία Ὁρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Ι. Κ. Παπαδοπούλου, Ἐκδόσεις Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 134.

61. Βλ. σχετικὰ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ «Ἀνιχνεύοντας τὴν οἰκουμενικὴ δυναμικὴ τῆς Ὁρθόδοξίας. Ἐκκλησία καὶ ἐκκλησίες στὴ σκέψη τοῦ Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου», στὸ *ΑΓΩΓΗ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ*, Συλλογικὸ, Ἐπ. Δήμητρα Κούκουρα, Παναγιώτης Σκαλτσής, Βασιλικὴ Μητροποῦλου-Μούρα, Ἐκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 499-539, ἐδῶ σελ. 512.

62. Βλ. σχετικὰ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Ὁδηγός*, PG 89, 77C.

κλησία ως μία και ἀδιαίρετη ὀφείλει μετὰ τὸν διαχωρισμὸ πού ὑπέστη, νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἐπανένωση ὄλων τῶν διασπασμένων, ἔστω καὶ κατ' οἰκονομία, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς τρόπος γιὰ νὰ σωθοῦν τὰ μέλη τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Φλωρόφσκυ, νοιώθοντας βαθιὰ ὅτι μόνον ἐντὸς τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμοιβαία λύση, ἐπεδίωξε νὰ δώσει μιὰ *περιγραφή* καὶ ὄχι ὄρισμὸ γιὰ τὴν φύση τῆς Ἐκκλησίας⁶³. ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα τῶν ὀρθοδόξων ἦταν καὶ ἡ ἀναγνώριση τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν καὶ ὁμολογιῶν ὡς ἀληθινῶν μὲ τὴν πλήρη ἔννοια τῆς λέξης, ὥστε νὰ ἀρθοῦν οἱ ἀντιδράσεις τους (τῶν ὀρθοδόξων) γιὰ τὴν προσέγγιση, μὲ βάση τὴν οἰκονομία ἀλλὰ ὄχι μόνον μὲ αὐτήν⁶⁴. Καὶ στηριζόμεστε στὴν οἰκονομία, ἀφοῦ μὲ βάση αὐτὴν κάνει ὁ Φλωρόφσκυ τὴν διάκριση μεταξὺ κανονικῶν καὶ χαρισματικῶν ὁρίων. Νὰ σημειώσουμε, βεβαίως, ὅτι τὸ γεγονός τῆς θέσης του αὐτῆς δὲν σημαίνει ὅτι ἀποδέχτηκε τὴν οἰκονομία γιὰ ὁποιοδήποτε ἐκκλησιολογικὸ θέμα, ὅπως ἀποδεικνύεται ξεκάθαρα ἀπὸ τὴν θέση πού τήρησε κατὰ τὴν διάρκεια τῆς παρουσίας του στὸ Π.Σ.Ε.⁶⁵

63. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ., σσ. 78-99.

64. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωροῦμε ἀπαραίτητη μιὰ ἀποσαφήνιση πρὸς ἀποφυγὴ παρεξηγήσεων. Ὁ Φλωρόφσκυ ὑποστήριξε στὴν διδασκαλία του ὅτι ἡ «οἰκονομία» εἶναι μιὰ ἔννοια πολὺ πλούσια στὸ περιεχόμενό της τόσο ἀπὸ καθαρὰ γλωσσικῆς ὅσο καὶ ἐκκλησιαστικῆς σκοπιᾶς. Παραθέτοντας μάλιστα τὶς ποικίλες σημασίες πού λαμβάνει τοῦτος ὁ ὅρος στὶς διάφορες ἐπὶ μέρους διδασκαλίες τῆς Ἐκκλησίας καταλήγει στὸ εὐλογο, ἐξ ἀντιδιαστολῆς φυσικά, συμπέρασμα ὅτι ἡ «οἰκονομία» ἀντιτίθεται πρὸς τὴν «ἀκρίβειαν», ὥστε νὰ ἐξασφαλίσει γιὰ τὸ ποιμνιο μιὰ ἡπιότερη καὶ εὐνοϊκότερη μεταχείριση ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ κανόνα. Καὶ φυσικά δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέψει ὅτι τὸ μεγαλεῖο τῆς «οἰκονομίας» εἶναι ἡ φιλανθρωπία, ἡ ποιμαντικὴ φροντίδα ἀλλὰ καὶ ἡ παιδαγωγικὴ προοπτικὴ τῆς κρίσης τοῦ ποιμνίου. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ, Μία Ὁρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Ι. Κ. Παπαδοπούλου, Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 133-134.

65. Σὲ ἄρθρο του τὸ 1950 στὸ *The Ecumenical Review*, ὑποστήριξε, μένοντας πιστὸς κατ' ἀκρίβεια στὴν δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅτι «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι Ἡ Ἐκκλησία. Δὲν ὑπάρχει καμία ἔπαρση καὶ καμία ὑπεροψία σὲ αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸ. Μᾶλλον ὑποδηλώνει μιὰ τεράστια εὐθύνη. Οὔτε σημαίνει τελειότητα. Ἡ Ἐκκλησία ἀκόμη πορεύεται, in via. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει πλήρη ἐπίγνωση καὶ συνειδηση τῆς ταυτότητάς της μέσα ἀπὸ τὸ πέρασ τῶν αἰώνων, παρ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς περιπλοκὲς καὶ τὶς δοκιμασίες. Ἐχει διατηρήσει ἀναλλοίωτη καὶ ἀμόλυνη τὴν ἱερὴ κληρονομία τῆς Πρώτης Ἐκκλησίας καὶ τῶν Πατέρων, «τὴν πίστη πού κάποτε παραδόθηκε στοὺς Ἁγίους». Συνεχίζει μάλιστα γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει στὸν ἀναγνώστη τὴν προσήλωσή του στὴ δογματικὴ ἀλήθεια τῆς Ὁρθοδοξίας σημειώνοντας: «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Εἶναι προφανὲς καὶ

Σήμερα οί θεολογικές συζητήσεις στο πλαίσιο του Π.Σ.Ε. περιστρέφονται, όπως προαναφέρθηκε, γύρω από τις δύο εκκλησιολογικές θέσεις, από τη μία των εκκλησιών που αυτοαποκαλούνται ως ή Μία, Άγία, Καθολική και Άποστολική Έκκλησία, και από την άλλη αυτών που αυτοχαρακτηρίζονται ως μέρος της Μίας, Άγίας, Καθολικής, και Άποστολικής Έκκλησίας. Οί θέσεις αυτές έχουν επιπτώσεις τόσο στην αναγνώριση του βαπτίσματος των άλλων εκκλησιών – μελών του Π.Σ.Ε., όσο και στη δυνατότητα ή την αδυναμία τους να αναγνωρίσουν ή μία την άλλη ως «έκκλησία». Άμεση συνέπεια της ανωτέρω διαφορετικής εκκλησιολογίας είναι και ή διαφορετική αντίληψη ως προς την κατανόηση του άπώτερου στόχου της οικουμενικής κίνησης, αλλά και του οικουμενικού διαλόγου γενικότερα. Είναι αυτονόητο, ότι οί διαφορετικές εκκλησιολογίες επηρεάζουν επίσης και τον τρόπο με τον οποίο οί εκκλησίες κατανοούν τὸ στόχο, τὰ θεσμικά ὄργανα της οικουμενικής κίνησης, ὅπως τὸ Π.Σ.Ε., και τὰ θεμελιώδη κείμενά τους⁶⁶.

Με τὸν παραπάνω προβληματισμό ασχολήθηκε ή Εἰδική Ἐπιτροπή⁶⁷ του Π.Σ.Ε., ή ὁποία ἔθεσε δύο διαφορετικά ἐρωτήματα σχετικά με τή σχέση της Ἐκκλησίας με τις ἐκκλησίες. Πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους τὸ ἐρώτημα εἶχε τὴν ἀκόλουθη διατύπωση: «Υπάρχει χώρος για ἄλλες ἐκκλησίες στὴν Ὁρθόδοξη ἐκκλησιολογία; Πῶς μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ αὐτὸς ὁ χώρος και τὰ ὄριά του»; Ἀντίθετα πρὸς τις ἐκκλησίες και ὁμολογίες που προέρχονται ἀπὸ τὴν παράδο-

αὐταπόδεικτο για κάθε ὀρθόδοξο». Φυσικά αὐτὸ δὲν σήμαινε σὲ καμία περίπτωση ὅτι ἦταν ἀδιάλλακτος, ἀπορρίπτοντας ἐξ ὀλοκλήρου τις ἄλλες «ἐκκλησίες». Βλ. σχετικά GEORGES FLOROVSKY, «The Doctrine of the Church and the Ecumenical Problem», *The Ecumenical Review*, Vol. 2, 1950, σσ. 152-161. Πρὸβλ. FLOROVSKY GEORGE, *Ecumenism I, A Doctrinal Approach, Collected Works*, Τόμος 13, Ἐκδόσεις BUCHERVERTRIEBSANSTALT, Vaduz 1989, σελ. 134.

66. Βλ. τὴ θεματολογία τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων του Π.Σ.Ε. στὴν Χαράρε (1998), στὸ Πόρτο Ἀλέγρε (2006), ἀλλὰ ἰδίως τὸ Κείμενο τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς, στὸ Στυλιανὸς Τσομπανίδης, *Ἡ Συμβολή*, ὄπ. παρ., σελ. 181 κ.έ., καθὼς και ὑποσημείωση 67.

67. Πρόκειται για τὴν Εἰδική Ἐπιτροπή 60 μελῶν που δημιουργήθηκε στὴν Η' Γενικὴ Συνέλευση του Π.Σ.Ε. στὴν Χαράρε τῆς Ζιμπάμπουε τὸ 1998. Τὸ τελικὸ κείμενο που κατέθεσε τὸ 2002 ἔχει τὸν τίτλο «Ἡ ἀναβάθμιση τῆς συμμετοχῆς τῶν Ὁρθοδόξων στὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν». Για τὴν Εἰδική Ἐπιτροπή βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Ἡ Συμμετοχὴ Τῶν Ὁρθοδόξων Στὸ Π.Σ.Ε. Ὑπὸ Τὸ Φῶς Τῶν Ἀποφάσεων Τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς*, (Σύμβουλος Καθηγητής: Γεώργιος Μαρτζέλος) Θεσσαλονίκη 2005. Ὁλόκληρο τὸ Κείμενο τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς στὸ Ὁρθόδοξη Θεολογία και Οἰκουμενικὸς Διάλογος, ἐπιμέλεια Πέτρος Βασιλειάδης, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2005, σελ. 207 κ.έ.

ση της Μεταρρύθμισης τὸ ἐρώτημα ἦταν τὸ ἑξῆς: «Μὲ ποιὸν τρόπο ἡ ἐκκλησία σας ἀντιλαμβάνεται, διατηρεῖ καὶ ἐκφράζει τὴ συμμετοχὴ της στὴ Μία, Ἁγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία;»⁶⁸

Στὸ ἐρώτημα πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους ὁ καθηγητὴς Τσομπανίδης τονίζει ὅτι τὴν ἀπάντηση σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα πρέπει νὰ τὴ δώσει σύσσωμη ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία⁶⁹, καὶ μάλιστα θὰ ἐπισημάνει μὲ ἄριστα τεκμηριωμένο λόγο, ὅτι ἔνα ἀπὸ τὰ κυριότερα θέματα πού πρέπει νὰ ἐξηγήσει ἡ Ὀρθοδοξία, μὲ βάση τὴν ἐκκλησιολογία της, εἶναι ποιά ἡ σχέση της μὲ τὶς ἄλλες ἐκκλησίες καὶ ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες ἢ ὁμολογίες⁷⁰. Διότι μόνο ἂν καθορίσει ἐπακριβῶς τὴν ἐκκλησιολογία της μπορεῖ νὰ ἀπαντήσει στὰ ζητήματα πού τίθενται εὐστοχα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Στυλιανὸ Τσομπανίδη στὴ μελέτη του «Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἐκκλησίες στὴν οἰκουμενικὴ κίνηση»⁷¹.

Πολὺ πρὶν ὅμως ἡ Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ θέσει τοῦτα τὰ ἐρωτήματα ὁ Φλωρόφσκι προσπάθησε νὰ δώσει ἀπαντήσεις, δίνοντας μιὰ περιγραφή γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση πού κάλλιστα θὰ μπορούσε νὰ δημιουργήσει ἀρνητικὰ γεγονότα. Εἶναι προφανές, ὅτι στὴν Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ πρυτάνευσε ἡ λογικὴ, ἀφοῦ στὸν οἰκουμενικὸ διάλογο οὔτε συμβιβασμὸς στὸ ζήτημα τῆς ἀλήθειας εἶναι ἐπιτρεπτὸς οὔτε ὅμως καὶ ἐφησυχασμὸς γιὰ τὶς ὑπάρχουσες διαφορὲς μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ. Ἄλλωστε, μὲ τὴ διατύπωση τῶν ἀνωτέρω ἐρωτημάτων ἡ Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐλπίζει ὅτι θὰ ἀναγκάσει τὶς ἐκκλησίες πού ἀνήκουν στὴν οἰκογένεια τοῦ Π.Σ.Ε. νὰ ἀναλογιστοῦν ὑπεύθυνα, πῶς σχετίζονται ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη καὶ πῶς σχετίζονται μὲ τὸ ἴδιο τὸ Π.Σ.Ε. Ὁ κυριότερος ὅμως στόχος της, ἦταν οἱ ἐκκλησίες νὰ ἀναλογιστοῦν, ἂν κριτήριό γιὰ τὴν ιδιότητα μέλους τοῦ Π.Σ.Ε. θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὸ βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἀκόμη πῶς περὶ: πῶς σχετίζεται τὸ βάπτισμα μὲ τὴν ἐπιζητούμενη πλήρη ἐνότητα τῶν ἐκκλησιῶν; Τὸ ὅλο θέμα ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ κεντρικότερο ζήτημα στὴν διορθόδοξη προβληματικὴ σὲ σχέση μὲ τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας⁷².

68. Βλ. ὑποσημείωση 67.

69. Βλ. σχετικὰ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ “The Church and the churches in the ecumenical movement”, *International journal for the Study of the Christian Church*, τόμος 12, 2012, σσ. 148-163. ἐδῶ σελ. 149.

70. Βλ. σχετικὰ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ “The Church and the churches”, ὅπ. παρ., σελ. 150.

71. Βλ. σχετικὰ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ “The Church and the churches”, ὅπ. παρ., σσ. 148-163.

72. Βλ. τὴ σύνδεση πού κάνει ὁ καθηγητὴς Στυλιανὸς Τσομπανίδης τῆς σημασίας τοῦ Βαπτί-

Ὁ Ρῶσος πατέρας στηρίχτηκε γιὰ νὰ καθορίσει μὲ τὸν καλύτερο δυνατό τρόπο αὐτὸ τὸ ζήτημα στὴν διδασκαλία δύο σπουδαίων θεολόγων καὶ ἁγίων τῆς χριστιανοσύνης: τῶν Ἁγίων Κυπριανοῦ καὶ Αὐγουστίνου⁷³. Ἄν καί, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Φλωρόφσκυ, ἡ διδασκαλία τοῦ Κυπριανοῦ (τὰ πρακτικὰ συμπεράσματά του καλύτερα) δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία⁷⁴, ὁ ἴδιος στηρίζεται σὲ αὐτὴ γιὰ νὰ δώσει μιὰ ἀποτελεσματικὴ καὶ ὀριστικὴ λύση. Ἡ προσφυγὴ στὸν Ἅγιο Κυπριανὸ ἀπὸ τὸν π. Γεώργιο ὀφείλεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὴν ἐπιδίωξή του νὰ καταδείξει τὴν ἀδυναμία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, ποὺ πρέσβευε ἡ αὐστηρὴ κανονικὴ ἀκριβεία τῶν θέσεων τοῦ Κυπριανοῦ καὶ νὰ ἀναδείξει ὡς πρέπουσα λύση τὴν ἄποψη τοῦ Αὐγουστίνου, ἀφοῦ οὐσιαστικὰ τὴν δική του διδασκαλία υἱοθετεῖ καὶ ἀναπτύσσει. Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ παράδοξη ἀντινομία ποὺ πρέσβευαν οἱ δύο Πατέρες⁷⁵ ἔγινε ἐργαλεῖο γιὰ τὴν παρα-

σματος (ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων) μὲ τὴν συμμετοχὴ τῶν ἐκκλησιῶν στὸ Π.Σ.Ε., ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Κειμένου τῆς Λίμα. Βλ. ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ, *Ἡ Συμβολή*, ὅπ. παρ., σελ. 265 κ.έ. Γιὰ τὸ Κείμενο τῆς Λίμα (BEM) βλ. στὸ <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-commissions/faith-and-order-commission/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text/baptism-eucharist-and-ministry.html#e10471>

73. Ὁ Ἅγιος Κυπριανὸς ἦταν ἀπόλυτος ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπακόλουθὴ κατανόησιν τῆς φύσεως τῆς. Ἐπέμενε στὰ αὐστηρὰ καθορισμένα κανονικὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα δὲν μπορούν νὰ τὰ ὑπερβοῦν οἱ πιστοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλες ὁμολογίες. Θεωρῶντας ὅτι μόνον ἐντὸς τῆς ἀληθινῆς Ἐκκλησίας τελοῦνται τὰ σωτηριώδη μυστήρια, ὁποιαδήποτε τέλεση αὐτῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας αὐτομάτως τοὺς θέτει ἐκτὸς σώματος Ἐκκλησίας. Βλ. Ἅγιος Κυπριανός, Ἐπιστολές, 1xxi, 2. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος, ἂν καὶ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὸν Κυπριανὸ γι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν Φλωρόφσκυ ὑπάρχει ἓνα ἄλλο θέμα μεταξὺ δόγματος καὶ πρακτικῆς, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία βεβαιώνει ὅτι τὰ μυστήρια τελοῦνται καὶ ἐκτὸς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ὅμως σωτηριώδη ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Αὐγουστίνος, τελοῦνται ὅμως γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, χωρὶς νὰ ἐξηγεῖ πὼς αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνει. Ἡ διαφωνία του ἦταν περισσότερο γιὰ πρακτικὰ μέτρα καὶ συμπεράσματα. Στὸ συλλογισμό του γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ἀγάπης ὡς τὴν ἀπαραίτητη καὶ ἀποφασιστικὴ συνθήκη τῆς σωτηρίας δύναμης τῶν μυστηρίων, ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος στὴν πραγματικότητα, ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνει τὸν Ἅγιο Κυπριανὸ μὲ νέα λόγια. Ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι πράγματι αἰνιγματικὴ, ὅταν δίνει τὴν ἐλπίδα ὅτι ὑπάρχει σωτηρία καὶ ἐκτὸς ἐκκλησίας.

74. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ «Τὰ πρακτικὰ συμπεράσματα τοῦ Ἁγίου Κυπριανοῦ δὲν ἔγιναν ποτὲ ἀποδεκτὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, καὶ οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἐπανένωση τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν, σιωπηλὰ πρότειναν ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα δίνει νέα ζωὴ, ἀκόμη καὶ στοὺς γιουὺς τῆς ἀντίστασης». Βλ. σχετικὰ FLOROVSKY GEORGE, *Ecumenism I*, ὅπ. παρ., σελ. 34 κ.έ.

75. Ὡς ἀντινομία στὴν προκειμένη ὀνομάζουμε τὴν διαφορετικὴ προσέγγιση ἀλλὰ καὶ ἀντίθεση ἐπὶ τοῦ θέματος ἐκ μέρους τῶν δύο Ἁγίων.

γωγὴ σπουδαίων θεολογιῶν ἀπὸ τὸν Ρῶσο θεολόγο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἴσως ὁ μοναδικός, πού κατάφερε νὰ ἐνοποιήσει (ἢ καλύτερα συγκεράσει) τὶς, περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας, θεωρίες τους.

Τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ καθοριστοῦν, ἂν καθοριστεῖ σαφῶς ἡ ἔννοια τοῦ σχίσματος καὶ τῆς αἵρεσης. Αὐτὸ ἔκανε καὶ ὁ Φλωρόφσκυ⁷⁶. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐνότητα στὸ Ἕνα Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅποια-δήποτε ἀποκοπὴ θὰ σημαίνει καὶ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν Μία Ἁγία Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ αἵρέσεις εἶναι ἕνας διαχωρισμός, μιὰ μοναχικότητα, ἀπώλεια καὶ ἄρνηση τῆς κοινωνίας. Τὸ αἰρετικὸ πνεῦμα εἶναι τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο τοῦ Πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐδῶ βρίσκεται ἡ ὅλη κατανόηση τοῦ σκεπτικοῦ τοῦ Φλωρόφσκυ γιὰ τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν καθορίσουμε πλήρως τί εἶναι αἵρεση στὰ θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιολογικὰ πλαίσια, θὰ ἔχουμε καθορίσει μὲ σαφήνεια καὶ τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας χωρὶς ἀμφισβητήσεις, παρερμηνεῖες καὶ ὑπεκφυγές⁷⁷. Ἀπὸ τὴν στιγμή πού ἡ αἵρεση βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τοῦ νοήματος τῆς Ἐκκλησίας (πού δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ὁρατὴ ἐνότητα τῶν πάντων στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ), θὰ μπορέσουμε καὶ μὲ ἀκρίβεια (ὄχι τὴν ἐκκλησιολογικὴ-κανονικὴ) νὰ ποῦμε καὶ ποιές εἶναι ἐκκλησίες ἀπὸ τὰ μέλη πού μετέχουν στὸ Π.Σ.Ε.

Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Φλωρόφσκυ τό, ἐπὶ τῆς γῆς, ἔργο τοῦ Ἐνανθρωπήσαντα Λόγου τοῦ Θεοῦ⁷⁸. Ἐντὸς αὐτῆς ἐνυπάρχει καὶ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα καὶ τὴν παρουσία του στὸν κόσμο. Καὶ ἐδῶ τίθεται τὸ ζήτημα πού ἔθεσε ὁ Κηομιάκον, ὁ ὁποῖος διατύπωσε αὐτὴ τὴ θέση καλύτερα ἀπὸ ὄλους: «Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ Ἐκκλησία εἶναι γήινη καὶ ὁρατὴ καὶ δὲν ὑπάρχει ὀλοκλήρωση καὶ τελειότητα ὀλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποία θέσπισε ὁ Θεὸς γιὰ νὰ ὑπάρχει μέχρι τὴν τελικὴ κρίση ὅλης τῆς δημιουργίας, αὐτὴ δημιουργεῖ καὶ γνωρίζει μόνο μέσα στὰ ὅριά της, δὲν κρίνει τὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (σύμφωνα μὲ τὸ λόγο τοῦ Ἀποστόλου Παύ-

76. Βλ. σχετικὰ FLOROVSKY GEORGE, «The boundaries of the Church» στὸ *Ecumenism I*, ὅπ. παρ., σελ. 34 κ.έ.

77. Οὐσιαστικὰ κάτι τέτοιο εἶναι ἀπλῶς μιὰ σκέψη στὰ πλαίσια τῶν θεολογικῶν διερευνήσεων τοῦ γράφοντος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Φλωρόφσκυ ἐπιδιώκει νὰ καθορίσει τί δὲν εἶναι ἡ Ἐκκλησία (ἢ μάλλον ὀρθότερα πού δὲν βρίσκεται ἡ Ἐκκλησία), ἔτσι ὥστε νὰ καταλήξει στὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία.

78. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις, ὅπ. παρ., σελ. 50 κ.έ.

λου πρὸς τοὺς Κορινθίους) καὶ μόνο ἀναγνωρίζει ὡς χαμένους –δηλαδή ὡς μὴ ἀνήκοντες σὲ αὐτήν– αὐτούς, πού τὴν ἐγκατέλειψαν ἐκουσίως. Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, πού βρῖσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἢ συνδέεται μὲ αὐτὴ μὲ δεσμούς τοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς δὲ θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ λύσει, ἡ Ἐκκλησία τὸ παραχωρεῖ στὴν κρίση τῆς μεγάλης μέρας»⁷⁹. Ὁ καθηγητὴς Τσομπανίδης ἐπισημαίνει μάλιστα ὅτι ἡ ἀποκλειστικὴ ἀξίωση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μία Ἐκκλησία, δὲν ὀδηγεῖ σὲ ἀποκλεισμὸ τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ἢ ὁμολογιῶν οὔτε στὴν κρίση καὶ κατάκριση τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πράξης τῶν ἄλλων οὔτε στὴν ὑπογράμμιση τῶν ἀδυναμιῶν καὶ τῶν πλανῶν τους οὔτε φυσικὰ ἀπαιτεῖ τὴν ὑποταγὴ τῶν ἄλλων σὲ ἓνα συγκεκριμένο κέντρο ἐξουσίας⁸⁰.

Ἐπομένως, θεωρητικά, μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε, ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν κρίση τῆς ἐπὶ τῶν ἀπομακρυσμένων αὐτῆς, μποροῦν νὰ καθοριστοῦν κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι τὸ γράμμα τῶν παραπάνω λόγων. Δὲν μποροῦμε δηλαδή σὲ καμία τῶν περιπτώσεων, υἱοθετώντας τὴν ἄποψη τοῦ Φλωρόφσκυ, νὰ καταδικάσουμε κανένα. Ἡ κρίση ἐναπόκειται στὸν Δημιουργὸ τῶν Πάντων.

Εἶναι γεγονός, συνδέοντας τὴν ἔννοια τῆς καθολικότητας μὲ τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι συγχρόνως μία καὶ πολλές, γιατί θὰ ἦταν πέρα ἀπὸ παράδοξο καὶ παράλογο καὶ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χριστὸς ἴδρυσεν μία Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ὑπάρχει τὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονός, ὅτι ὑπάρχουν πολλές κοινότητες πού ὁμολογοῦν πίστη στὸν Κύριο Ἰησοῦ Χριστό. Τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων αὐτῶν ἔχουν βαπτισθεῖ στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ἀδαιρέτου Τριάδος καὶ φυσικὰ θεωροῦν ἑαυτοὺς ὡς μέλη τῆς Μίας Ἐκκλησίας. Αὐτὲς οἱ κοινότητες θεωροῦν ἑαυτοὺς ἐκκλησίες, παρόλο πού δὲν ἔχουν εὐχαριστιακὴ κοινωνία μὲ τὴν πραγματικὰ Καθολικὴ Ἐκκλησία. Σεβόμενος αὐτὲς τίς κοινότητες προσπάθησε νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ βρεῖ μιὰ λύση ὁ Φλωρόφσκυ⁸¹.

79. Βλ. σχετικά FLOROVSKY GEORGE, *Ecumenism I*, ὅπ. παρ., σελ. 35. Ἡ μετάφραση δική μας. Πρβλ. ΚΗΟΜΙΑΚΟΝ ALEXIS, *The Church is one* στὸ <http://www.westernorthodox.com/khomiakov>.

80. Βλ. σχετικά ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ, “The Church and the churches”, ὅπ. παρ., σελ. 151 ἐξῆς.

81. Λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ π. Γεώργιος: «Μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶμαι διατεθειμένος νὰ θέσω κανένα ἐκτὸς Ἐκκλησίας. Ἡ «κρίσις» ἔχει δοθεῖ στὸν Υἱό. Κανείς δὲν διορίστηκε γιὰ νὰ

Ἡ ὑπαρξη φυσικά αὐτῶν τῶν κοινοτήτων δὲν συνεπάγεται τὴν ὑπαρξη πολλῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία· ὡστόσο ἂν καὶ μία μπορεῖ νὰ ἐκδηλώνεται σὲ πολλοὺς τόπους ὡς τοπικὴ ἐκκλησία, χωρὶς νὰ τίθεται ἀμφισβήτηση τῆς καθολικότητάς της, καθὼς οἱ ἐπὶ μέρους τοπικὲς ἐκκλησίες ἀποτελοῦν ἐκφάνσεις τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς ἡ πολλαπλότητα τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν εἶναι πὺν καθιστᾶ αὐτὴ καθεαυτὴ τὴν οἰκουμενικότητα ἀπτὴ πραγματικότητα τουλάχιστον γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους.

Ἀντιλαμβάνεται, εὐλόγα, κάποιος ὅτι μία ἔννοια μὲ καθαρὰ θεολογικὸ ὑπόβαθρο κατὰ τὸν Γεώργιο Μαντζαριδὴ, ὅπως ἡ καθολικότητα, συνδέεται μὲ τὴν οἰκουμενικότητα πὺν ἔχει ἀδιαμφισβήτητα κοινωνικὸ νόημα⁸². Συνδέεται λοιπὸν, καὶ δὲν συμπίπτει ἀπολύτως, ἀφοῦ ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων «Καθολικὴ μὲν οὖν καλεῖται διὰ τὸ κατὰ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ πέρατων γῆς ἕως περάτων· καὶ διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς καὶ ἀνελλιπῶς ἅπαντα τὰ εἰς γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων ἐλθεῖν ὀφείλοντα δόγματα, περὶ τε ὀρατῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων· καὶ διὰ τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων εἰς εὐσέβειαν ὑποτάσσειν, ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων, λογίων τε καὶ ἰδιωτῶν· καὶ διὰ τὸ καθολικῶς ἰατρεύειν μὲν καὶ θεραπεύειν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν εἶδος, τῶν διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιτελουμένων· κεκτῆσθαι δὲ ἐν αὐτῇ πᾶσαν ἰδέαν ὀνομαζομένης ἀρετῆς, ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ πνευματικοῖς παντοίοις χαρίσμασιν»⁸³.

Γι' αὐτὸ ὑπάρχουν ὀρισμένα κριτήρια (σὲ στενὰ πλαίσια) πὺν μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὸν καθορισμὸ τῆς Ἐκκλησίας⁸⁴ εἴτε ὡς τὴν Μία Ἁγία εἴτε ὡς τοπικὲς ἐκφάνσεις τῆς Μίας Ἐκκλησίας, ὅχι μόνον οἰκουμενικά, ἀλλὰ καὶ χρονικά. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, ἡ Ἐκκλησία ὡς ἐννιαία καὶ καθολικὴ «πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ πανταχοῦ τῶν χρόνων ἐκτέταται»⁸⁵. Ὁ καθοριστικὸς παράγοντας, ὡστόσο, γιὰ τὴν ὑπαρξη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν συνακόλουθη καθολικότητά της εἶναι ἡ εὐχαριστιακὴ κοινωνία, δηλαδή ἡ τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας, πὺν εἶναι κατὰ τὴν πίστη τῶν ὀρθοδόξων τὸ κέντρο τῆς

πρόλαμβάνει τὴν κρίση του». π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, *Θέματα Ὀρθοδόξου Θεολογίας*, Ἀθήνα 1989, σελ. 220.

82. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Κοινωνιολογία*, ὅπ. παρ. σελ. 141.

83. *Κατήχησις* 18, 23, PG 33, 1044AB.

84. Γιὰ τὰ κριτήρια βλ. σχετικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΓΑΛΙΤΗ, «Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Ἐκκλησίες», στὸ *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, Ἰανουάριος - Φεβρουάριος 1994, Ἔτος 77, Τεύχος 751.

85. *Εἰς Ψαλμόν*, 144,4 PG 55, 469-70.

ζωής της Ἐκκλησίας. Γιὰ νὰ ὑπάρχει, ὁμως, εὐχαριστιακὴ κοινότητα ἔγκυρη καὶ πραγματικὴ ἔκφραση τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ πληροῦ δύο κυρίως ὄρους: τὴν ὀρθὴ πίστη καὶ τὴν ἀποστολικὴ διαδοχὴ⁸⁶. Ἐπομένως, ἓνα ἀκόμη κριτήριον γιὰ νὰ ὀρίσουμε τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὰ παραπάνω. Ἡ Ἐκκλησία ὑπάρχει ἐκεῖ πού ὑπάρχει ἡ ὀρθὴ πίστη⁸⁷ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ⁸⁸.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπάρχουν πολλοὶ ὀρθόδοξοι, πού δέχονται πὼς πέρα ἀπὸ τὸ ὄρατο ἐξωτερικὸ περιβλήμα τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχει καὶ ἓνα ἀόρατο πού δὲν ἀνήκει μόνο στοὺς ὀρθόδοξους, ὅπως οἱ ἴδιοι ἰσχυρίζονται. Ὁ ἴδιος ὁ Φλωρόφσκυ διέκρινε τὰ κανονικὰ καὶ χαρισματικὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα δὲν συμπίπτουν πάντα. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἀποδοχὴ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν, πού δὲν τοὺς ἀναβαπτίζει καὶ συχνὰ τοὺς δέχεται καὶ χωρὶς χρίσμα· ἂν πρόκειται καὶ γιὰ κληρικούς πολλὰς φορὲς δὲν τοὺς ἀναχειροτονεῖ. Αὐτὸ κατὰ τὸν Φλωρόφσκυ σημαίνει, ὅτι κατ' οἰκονομία τὰ μυστήρια μποροῦν νὰ τελεστοῦν καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ κανονικὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος μάλιστα λέει χαρακτηριστικά: «διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἡ Ἐκκλησία φαίνεται νὰ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ μυστικὸ τῆς ἔδαφος ἐκτείνεται καὶ πέραν τοῦ κανονικοῦ κατωφλίου τῆς καὶ ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν ἀρχίζει εὐθύς

86. Γι' αὐτὸ ὁ Φλωρόφσκυ, ὅπως προαναφέραμε, θεωρεῖ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ρκαθολικῆς ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἐξολοκλήρου ἀπορριπτέα. Βλ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΣΕΛΛΕΓΓΙΔΗ, *Δυτικὴ Θεολογία καὶ Πνευματικότητα, πανεπιστημιακὲς σημειώσεις, Ἐκδόσεις Ὑπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ.*, σελ. 7.

87. Ὁρθὴ πίστη ἀποτελεῖ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως χωρὶς προσθήκας καὶ ἀλλοιώσεις, ὅπως ἀκριβῶς ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὁμολογεῖ καὶ διακηρύσσει μὲ στεντόρεια φωνή. Τὴ διακήρυξή τῆς αὐτὴ τὴ συνοδεύει καὶ μὲ μιὰ πρόσκληση· μιὰ πρόσκληση πού ἀπευθύνει σ' αὐτοὺς πού ἀμφιβάλουν γιὰ τὴν ἀλήθεια πού ἐξαγγέλλει καὶ τὴν ἐλπίδα πού κομίζει σ' ὀλόκληρη τὴν οἰκουμένη: «Ἔρχου καὶ ἴδε». Ἡ ὀρθὴ πίστη τῆς Ἐκκλησίας συνυπάρχει καὶ συνυφαινεται καὶ μὲ τὴ γνήσια ἐν Χριστῷ ζωὴ. Δόγμα, δηλαδὴ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου πού κήρυξαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὀριοθέτησαν Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι καὶ θεοφόροι διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἦθος εἶναι ἀξεχώριστα ἐνωμένα. Ἡ ὀρθόδοξη πίστη εἶναι θεμελιώδης προϋπόθεση ζωῆς καὶ σωτηρίας. Καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ζωὴ εἶναι ἡ μετουσίωση τῆς πίστεως σὲ βίωμα καὶ ἐμπειρία.

88. Χωρὶς ἀποστολικὴ διαδοχὴ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος καὶ πολὺ περισσότερο Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Γιὰ νὰ ὑπάρξει διαδοχὴ ἡ Ἐκκλησία θέτει ὡς ἀπόλυτα κριτήρια κανονικότητας τοῦ ἐπισκόπου τὴν ὀρθότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κανονικὴ σχέση του μὲ τὴν Ἐκκλησία, δηλαδή: 1. Ἐκλογὴ ἀπὸ κανονικὴ ἐπισκοπικὴ Σύνοδο, 2. Χειροτονία ἀπὸ τρεῖς τουλάχιστον κανονικοὺς ἐπισκόπους, 3. Ἀναγνώριση καὶ ἀποδοχὴ τοῦ νέου ἐπισκόπου ἀπὸ ὅλους (κλῆρο καὶ λαό), 4. Ἐνθρόνιση στὴν ἐπισκοπικὴ του ἔδρα. Βλ. σχετικὰ <http://www.oodegr.com/oode/orthod/ekkl3.htm>.

ὡς διαβῆ κανείς τὸ κατώφλιον τοῦτο. Ὡς μυστικός ὄργανισμός, μυστηριακὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφῆ καταλλήλως διὰ μόνων τῶν κανονικῶν ὄρων καὶ κατηγοριῶν. Πολλάκις τὰ κανονικὰ ὅρια δεικνύουν ὡσαύτως καὶ τὰ χαρισματικὰ ὅρια. Πολλάκις ἀλλ' ὄχι πάντοτε»⁸⁹. Ὁ ἴδιος ἔλεγε, ὅτι σὲ καμία περίπτωση καὶ μὲ κανέναν τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ θέσει κανέναν ἐκτὸς Ἐκκλησίας. Πράγματι, εἶχε βαθεῖα πεποίθηση ὅτι αὐτὸ τὸ ἔργο, αὐτὴ ἡ κρίση, ἀνήκει μόνον στὸν Θεό, καὶ κανέναν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ τὸ πράξει⁹⁰. Ἡ διάκριση στὴν ὁποία προχώρησε ὁ Φλωρόφσκυ εἶναι μὲν ἀποδεκτή, ἀλλὰ ὄχι ὀλοκληρωμένη, διότι ἡ ἀποδοχὴ τῶν αἰρετικῶν ἢ τῶν σχισματικῶν χωρὶς ἀναβαπτισμό κ.λπ., δὲν συνιστᾷ αὐτομάτως τὴν ἀναγνώριση τῶν μυστηρίων ἐντὸς τῶν ὁμάδων αὐτῶν, ἀλλὰ ὅπως προαναφέραμε συνιστᾷ πράξη οἰκονομίας.

Ἀνάλογες μὲ τίς θέσεις τοῦ Φλωρόφσκυ ἦταν καὶ οἱ θέσεις πολλῶν σπουδαίων ὀρθοδόξων θεολόγων, ὅπως ὁ Κηομιακόν⁹¹, ὁ Φιλάρετος Μόσχας⁹², ὁ Ενδοκίμων⁹³ καὶ ὁ Ζανκω⁹⁴. Ὅλοι τους θεωροῦν, ὅτι σὲ καμία περίπτωση δὲν μποροῦν νὰ τοποθετήσουν ἐκτὸς περιοχῆς τῆς Ἐκκλησίας μιὰ ἐκκλησιαστικὴ πράξη ἢ νὰ τὴν κατονομάσουν ψευδῆ. Ὁ Ζανκω μάλιστα προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο σημειώνοντας, ὅτι ναι μὲν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν βλέπει πῶς μποροῦμε νὰ τοποθετήσουμε τελείως ἐκτὸς τίς ἄλλες μὴ ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἀπὸ αὐτήν. Διότι ὅπως ἡ Μία Ἐκκλησία περιλαμβάνει ὅλους τοὺς βαπτισμένους, ἁμαρτωλοὺς καὶ μὴ, στοὺς κόλπους τῆς, ἔτσι μπορεῖ νὰ ἀνήκουν στὴν Ἐκκλησία ἄτομα ἢ καὶ ὀλόκληρες ὁμάδες πεπλανημένα καὶ ἀσθενῆ⁹⁵.

89. Βλ. σχετικά ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ., σσ. 131-132.

90. Βλ. σχετικά ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΕΣΚΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, ὅπ. παρ., σελ. 220.

91. Βλ. σχετικά ALEXIS ΚΗΟΜΙΑΚΟΝ, *The Church is one*, ὅπ. παρ.

92. Βλ. π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ*, ὅπ. παρ., σελ. 147. Μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Φλωρόφσκυ παραπέμπει ὡς ἐξῆς: *Συνομιλία μεταξὺν διατάζοντος περὶ τὴν πίστιν καὶ ἀκλονήτου πιστοῦ περὶ τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς Ἑλληνο-ρωσικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς*, Μόσχα 1833 σσ. 27-29 (ρωσιστί).

93. Βλ. σχετικά PAUL ΕΝΔΟΚΙΜΟΝ, *L'orthodoxie*, Neuchâtel – Paris 1959.

94. Βλ. σχετικά STEFAN ΖΑΝΚΩ, *Das orthodoxe Christentum des Ostens*, Berlin 1927.

95. Νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ Ζανκω, σύμφωνα μὲ τὸν καθηγητὴ Γαλίτη, ἔφτασε μέχρι τὸ σημεῖο νὰ ἀποδεχθεῖ ἀκόμη καὶ τὴν θεωρία τῶν κλάδων λέγοντας χαρακτηριστικά: «Ὁ χριστιανὸς εὐρίσκει μὲ ἀσφάλεια τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν σωτηρία του μέσα τῆς θείας χάριτος στοὺς κόλ-

Ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Καρμίρης, ἐπηρεασμένος ἐμφανῶς ἀπὸ τὸν Zankow, σύμφωνα μὲ τὸν Γαλίτη⁹⁶, ἀντιμετωπίζει ἡπιότερα καὶ διαλλακτικότερα τοὺς ἑτεροδόξους, ἀφοῦ σὲ ὀμιλία του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸ 1980, θὰ ἀποδεχτεῖ τὴν ὑπαρξὴ «ecclesia extra ecclesiam» ὡς πραγματικότητα καὶ κατάσταση στὴν Ἐκκλησία. Πηγαίνει μάλιστα ἓνα βῆμα παραπέρα ἀποδεχόμενος καὶ τὴν ὑπαρξὴ χριστιανῶν (extra muros) καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτῶν ὑφίσταται ἡ «σωτήριος χάρις τοῦ Θεοῦ»⁹⁷.

Γιὰ νὰ συνοψίσουμε τὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Φλωρόφσκυ, θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τὴν ἐμπιστοσύνη πού ἔτρεφε πρὸς τὴν μοναδικότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀποστολῆς, πού αὐτὴ ἔχει ἀναλάβει πρὸς ὀλόκληρη τὴν οἰκουμένη. Ἐπιστρέφοντας στοὺς Ἁγίους Κυπριανὸ καὶ Αὐγουστῖνο (κυρίως ὁμως στὸν δευτέρου), ὁ Φλωρόφσκυ συμφωνεῖ ξεκάθαρα μὲ τὴν διάκριση κανονικῶν καὶ χαρισματικῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας, θέση πού δὲν συμμερίζονταν ὁ Μητροπολίτης Ἀντώνιος (Κραποβίτσκυ)⁹⁸, γιὰ νὰ περιορίσουμε τὴν ἀναφορὰ μας μόνο στοὺς συμπατριῶτες του, ἀλλὰ τὴν συμμερίζονταν ὁ Khomiakov καὶ ὁ Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος.

Διαπιστώνουμε εὐλόγα, λοιπόν, ὅτι ὁ π. Γεώργιος πρότεινε μὲ τὴ στάση καὶ τὴ διδασκαλία του μιὰ ἐξωστρεφῆ καὶ δυναμικὴ ὄθηση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς τὸ μέλλον⁹⁹. Τὴν θέση αὐτὴ θεωροῦμε ὅτι τὴν ἐξέφρασε μὲ τὸ πλέον κατάλληλο γλωσσικὸ καὶ ἐννοιολογικὸ ὑπόβαθρο ὁ Θ. Παπαθανασίου ἐπισημαίνοντας ὅτι «ἡ ἐκκλησία γίνεται ὅταν ἀνοίγεται»¹⁰⁰.

πους τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται, ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι δυνατὴ καὶ ἐκτὸς τῶν κόλπων αὐτῶν. Ὡς ἐκκλησίες θεωροῦνται καὶ χριστιανικὲς ομάδες, πού εὐρίσκονται ἐκτὸς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία τὸ σύνολό τους συνιστᾷ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ». Γιὰ τὴν ἐπικύρωση μάλιστα τῶν θέσεών του ἀναφέρει τὴν ἀποδοχὴ τῶν αἰρετικῶν ἀπὸ τὴν πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδο. Βλ. σχετικὰ STEFAN ZANKOW, *Das orthodoxe Christentum des Ostens*, ὅπ. παρ., σελ. 75.

96. Βλ. σχετικὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΓΑΛΙΤΗ, «Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Ἐκκλησίες», ὅπ. παρ., σελ. 542.

97. Βλ. σχετικὰ ἸΩΑΝΝΗ ΚΑΡΜΙΡΗ, «Περὶ τῆς παγκοσμιότητος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1982, σελ. 403.

98. Βλ. σχετικὰ π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, ὅπ. παρ. Ὁ Φλωρόφσκυ παραπέμπει στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀντώνιο. Ἀντιγράφουμε τὴν παραπομπὴ Archbishop Antony (Khrapovitsky), *The Moral Idea of the Dogma of the Church*, Works, τόμ. 2, St. Petersburg 1911.

99. Ἡ θέση μας αὐτὴ στηρίζεται στὶς ἀντιλήψεις του περὶ τῆς «νεο-πατερικῆς» συνθέσεως καὶ τῆς νέας ἀνάγνωσης τῶν διδασκαλιῶν, πού θὰ προσαρμόζονταν στὶς ἰδιαιτερότητες τῆς κάθε ἐποχῆς.

100. Βλ. σχετικὰ ΘΑΝΑΣΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἡ Ἐκκλησία γίνεται ὅταν ἀνοίγεται*, ἐκδόσεις Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2008.

Ἄνοιγμα, ἐπομένως, πρὸς τὶς ἄλλες Ἐκκλησίες καὶ ὄχι περιχαράκωση καὶ ἐσωστρέφεια ὑποστηρίζει μὲ μεθοδικὸ τρόπο ὁ Φλωρόφσκυ, γεγονός πού θεωροῦμε ὅτι ἀποσιωπᾶται, ἀκουσίως θέλουμε νὰ πιστεύουμε, ἐκ μέρους ἑνὸς ἀξιόλογου ὀρθοδόξου ἱερέως καὶ καθηγητοῦ Θεολογίας, ὅπως εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος Πρ. Ζαχουμίου καὶ Ἐρζεγοβίνης Ἀθανάσιος Γιέβτιτς, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ σχόλιό του ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ Φλωρόφσκυ περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας¹⁰¹, περιορίζει τὸ ἄνοιγμα καὶ τὴν προοπτικὴ τῆς σύγκλισης, ὅταν ὑποστηρίζει ἔναντι τῶν ἐρωτημάτων, πού ἔθετε ὁ Φλωρόφσκυ πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποδοχὴ τῶν αἱρετικῶν ἀπὸ αὐτὴν, ὅτι ὁ π. Γεώργιος (καὶ κάθε μέλος τῆς Ἐκκλησίας) δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα οὔτε φυσικὰ καὶ τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο νὰ ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Ἐκκλησία¹⁰². Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἓνας ζωντανός, δυναμικός καὶ μὴ στατικός ὀργανισμός, πού διαλέγεται μὲ τὰ μέλη της στηριζόμενη στὴν ἐλευθερία καὶ τὴν διαφωνία. Μᾶλλον ὁ Ἐπίσκοπος λησιμονεῖ, ὅτι ἡ αὐθεντία ἀνήκει μόνο στὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ καί, ἐπομένως, ἀκόμη καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ πλήρως καὶ ὀριστικά. Εἶναι εὐλόγο, ὅτι ὁ καθένας εἶναι σὲ θέση νὰ κρίνει τὶς θέσεις καὶ τὶς ἀπόψεις κάθε θεολόγου, ἱερέα, ἀκόμη καὶ λαϊκοῦ. Κανεὶς ὅμως δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα μέσα στὴν Ἐκκλησία νὰ θέτει περιορισμοὺς γιὰ τὸ ποιὸς καὶ τί ἐρωτήματα θὰ θέσει στὴν Ἐκκλησία.

101. Βλ. σχετικὰ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΕΒΤΙΤΣ, «Ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 81:4, 2010, σσ. 137-158.

102. Γράφει χαρακτηριστικά: «Ποιὸς ἔδωσε τὸ δικαίωμα στὸν π. Φλωρόφσκυ νὰ θέτει τέτοια ἐρωτήματα στὴν Ἐκκλησία»; Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΕΒΤΙΤΣ, «Ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας», ὅπ. παρ., σελ. 142.